

Vélemények és ellenvélemények (Az Uralisches etymologisches Wörterbuch alapján)

Az UEW munkatársainak adott Akadémiai megosztott Díj átvételéről a díjkiosztás előtt írásban lemondtam. Arra hivatkoztam, hogy rekonstrukció és legfőképpen az osztják adatok transzkripciója tekintetében igen távol áll a felfogásom az UEW gyakorlatától. A díj átvételével „vagy a nyelvészet tudomány voltát tenném vitathatóvá, vagy teljes életművemet tagadnám meg” írtam lemondó levelemben. Halász Béla, az MTA alelnöke felszólítására a Magyar Tudományban kifejtettem elhatározásom indoklását (94/3: 335–40), az ott összefoglaltak nyelvészeti megalapozását pedig itt közlöm (nem az NyK-ban, ahogy a 2. jegyzetben jeleztem).

1. Mindenek előtt szükségesnek tartom nyomatékosan hangsúlyozni, hogy az UEW elkészítése és kiadása szinte a kor követelménye volt. Igen fontos, hasznos, hézagpótló munka.

Az összehasonlító nyelvészet eredményes műveléséhez alapkövetelmény a vizsgált nyelvcsalád szóegyeztetései alapos ismerete. Nem a véletlen, hanem ennek az alapanyagnak a nélkülözhetetlensége okozta, hogy a múlt század második felében Magyarországon is és Finnországban is, egymással párhuzamosan, egymástól függetlenül a vezető nyelvészek egyike etimológiai szótár összeállítására fordította tudását, energiáját és idejét, s így BUDENZ JÓZSEF és OTTO DONNER csaknem egyszerre adta ki a Magyar–ugor összehasonlító szótár és a Vergleichendes Wörterbuch der finnisch-ugrischen Sprachen füzetét illetve köteteit (1873–81, 1874, 1876, 1888). Az itthoni finnugor ellenes hangulat, a „török–ugor háború” miatt BUDENZnek elsősorban a magyar szókincsre kellett összpontosítania, ezért a magyar nyelv finnugor elemeit állította össze. O. DONNER munkájában természetesen a finn van túlsúlyban, ő azonban közölt finn(ségi) tag nélküli szóegyeztetéseket is.

A két úttörő etimológiai szótárnak szükségszerűen hamar el kellett avulnia, egyrészt mert a rájuk építhető hangtani kutatások lehetővé tették a közölt egyeztetések kritikai megrostálását, másrészt mert a múlt század végén és a századfordulón az uráli népeknél tervszerűen gyűjtött nyelvi anyag új egyeztetések alapjául szolgált.

A tudomány szükségleteinek megfelelően nálunk indult meg előbb — sajnos nem kellő eredménnyel — az etimológiai irodalom felülvizsgálata. GOMBOCZ és MELICH nagyszabású kezdeményezése torzó maradt, az EtSz. csak a *geburnus* szóig jutott el. BÁRCZI GÉZA kitűnő alkotása, a SzófSz. a nagyközönséget kielégí-

tette ugyan, a tudományos igényeknek akkoriban azonban már csak a kollektív munka tehetett eleget. Az ötvenes években kettő is indult, s szerencsésen be is fejeződött az MSzFE és a TESz.

Hasonló szükségletnek tett eleget finn nyelvrokonainknál a TOIVONEN megindította SKES, az észteknél MÄGISTE munkája, melynek rövidebb változatát RAUN készítette el. A Szovjetunióban élő nyelvrokonok közül a zürjének, a mordvinok és a cseremiszek adták ki saját etimológiai szótárukat (1970, 1977, 1979–81)¹, az osztják etimológiáknak STEINITZ művében, a DEWO-ban lehet utánanézni, a votják etimológiák irodalmát pedig MIKOLA állította össze. A szamojéd etimológiák közül az É és D tagot is tartalmazók legteljesebb gyűjteményét JANHUNEN közölte.

A magyar vagy finn tagot tartalmazó etimológiákban az MSzFE, a TESz. és a SKES segítségével könnyű a tájékozódás, de a se magyar, se finn tagot nem tartalmazókat sokáig csak nagy fáradtsággal, nyelvészeti folyóiratokból és monográfiákból lehetett összegyűjteni. Századunk közepén BJÖRN COLLINDER egyetemi oktatás céljaira összeállította az akkor helyesnek ítélt U és FU eredetű szócsaládokat a FUV-ban. Évekig ez volt az egyetlen forrás, mely ezt a szókincset együtt tartalmazta.

A FUV anyaga a magyar és a finn kutatások, az MSzFE, a TESz. és a SKES megjelenése következtében revízióra és kiegészítésre szorult.

Szükséges volt tehát a nyelvtudomány számára (legfőképpen nem az uralisták miatt) az uráli szókincs újabb, igényesebb összeállítása és közzététele. Ezt tartalmazza az UEW. Érdemes az UEW és a FUV anyagát, használhatóságát egybevetni.

1.1. Látszólag sok kiviláglik abból a tényből, hogy a FUV teljes terjedelme — bevezetéssel, rövidítések jegyzékével, szóindexekkel, irodalommal — 24 + 212 lap, az UEW I–II. 48 + 906 lap, továbbá a regiszter kötete, 276 lap, vagyis az UEW több mint az ötszöröse a FUV-nak. Ha csak ez etimológiai közlések terjedelmét vetjük össze, a FUV 149 lapnyi anyagával szemben az UEW-ben 903 található, azaz a hatszorosa. A FUV csak U és FU etimológiák közlésére szorítkozik (mindössze a 72 urál–altaji etimológia között van két FP és egy FV egyeztetés), az UEW I. kötetében vannak az U és FU etimológiák, 593 lapon, azaz csaknem 4-szer akkora terjedelemben. Ezek az arányok azonban nem jelentik azt, hogy az UEW etimológiáinak a száma a FUV-éinak a többszöröse. Erről meggyőző már egy rövid belepillantás is a két szótárba. A FUV emlékeztet SZINNYEI „néma” tankönyveire, az NyH hét kiadására: szinte csak az egymással egyeztethető nyelvi anyagot és annak angol fordítását közli, valamint kérdőjelekkel utal a bizonytalanságokra. Az uráli rész előtt egy oldalnyi, a finnugor és indoeurópai előtt fél oldalnyi, az urál–altaji előtt alig oldalnyi szöveg tájékoztat (1, 70, 128, 142) elsősorban a fontosabb forrásokról, kutatásokról, minden más csakugyan „word-lists”, azaz

¹ Az etimológiai szótárak megtalálásához HAJDÚ PÉTERTŐL kaptam hasznos segítséget, itt mondok érte köszönetet.

adattár. Az UEW viszont szócikkeket közöl. Ezek címe a rekonstruált alapnyelvi szóalak és jelentés. (A biztosan megállapítható alapnyelv és alapnyelvi szóalak félfetten, a bizonytalanul kikövetkeztethető — esetleges régebbi — alapnyelv meghatározása és nyelvi adata kurzívan) a címbeli kérdőjeles adatok így mindig kurzívak. Az első bekezdés az egyeztethető nyelvi adatok közlése, majd az esetleges kapcsolatok következnek más nyelvcsaládokkal, utána a szükséges magyarázatok, végül az irodalom legfontosabb adatai (UEW 015–022). A teljesen eltérő felépítés következtében a FUV és az UEW terjedelmi alapon tehát nem vehető eredményesen egybe. Ezért megkíséreltem a tartalmazott etimológiák száma alapján szemléltetni a tudomány nyereségét az UEW elkészültével.

Minthogy egyrészt a két magyar, másrészt a finn etimológiai szótár még elég új és korszerű a tudományos igények kielégítésére, így elsősorban a magyar és finn tag nélküli etimológiák közzététele a legértékesebb új anyag. Az etimológiai cikkeket a számláláshoz négy csoportba osztottam és így regisztráltam: 1. magyar és finn(ségi), 2. finn(ségi) magyar tag nélküli, 3. magyar tagú finn(ségi) nélküli, 4. magyar és finn(ségi) tag nélküli etimológiák. A számláláskor a bizonyossági fokra utaló elemeket (félfett vagy kurzív szedés, kérdőjel) figyelmen kívül hagytam. Így a biztosan U vagy esetleg uráli etimológiákat egyaránt urálinak számítottam, a FU vagy csak ?FU etimológiákat pedig finnugornak, tehát például Ug. ?U urálinak számítottam. Ebből a számlálásból a következő szembesítés adódik a két szótárra:

	FUV	UEW			
	U, FU	U, FU	+ FP, FV	+ Ug.	= Σ UEW
finn(ségi) tagú	326	285	350	–	635
finn(ségi) + magyar tagú	191	290	–	–	290
magyar tagú	150	244	–	156	400
se finnségi, se magyar tagú	353	352	185	–	537
Σ	1020 et.	1171	535	156	1862 et.

Az UEW ezek szerint 1862 etimológiát közöl a FUV 1020 U és FU etimológiájával szemben. Ezekben $400 + 290 = 690$ magyar, illetve $635 + 290 = 925$ finn(ségi) szóról ad fölvilágosítást a FUV $150 + 191 = 341$ magyar és $326 + 191 = 517$ finn(ségi) adatával szemben. 1955-től 1986-ig az etimológiák száma gyarapodott ugyan, de változatlanul körülbelül a felének van finn(ségi), a harmadának magyar tagja, a magyar és finn(ségi) tag nélküliek aránya viszont 34,6%-ról 28,9%-ra csökkent. A közzététel teljesen más módja eredményeként az UEW hangtani, jelentéstani ismereteket is ad, s az irodalom megadásával lehetővé teszi a tájékozódást minden egyes etimológia eddigi történetében. Úgy gondolom, ez az összehasonlítás rámutat az UEW nagy jelentőségére az eddigi egyetlen előzményével szemben.

1.2. Fenti összeállításomban az UEW etimológiáinak a számát 1862-nek tekintetem, noha az UEW III. kötetének statisztikai adatai szerint 1874 (274), ebből biztosan vagy bizonytalanul Ug. 105 + 52 + ?21 = 157 + ?21, FP 197 + 90 + ?24, FV 174 + 73 + ?25, FV + FP összesen 534 + ?49. Az eltérés az én adataimtól a részletekben 1-1, az összesnél 12, azaz 1% alatti. A tökéletes egyezés hiánya természetesen hiba, kis pontatlanság. Ilyen előfordulhatott az én számításaimban is (bizonytalan, kurzív címszó elkerülhette a figyelmemet első sorként is, például 16, 90, 92, 124, 360, 364, 546 stb. lapon, akár a sorok között is, l. 84, 208, 360, 361, 517 stb. lapon, s így nem regisztráltam, viszont kétszeri regisztrálás is bekövetkezhetett), de az UEW statisztikájában is lehet hiba, még akkor is, ha esetleg számítógéppel készült (tévedésekre l. példát alább 2.1.5., 2.2.1.). Az eltérés azonban olyan kicsiny, hogy a kétféle eredmény nem is hibának, hanem kölcsönös igazolásnak tekinthető.

2. Már említett levelemben lemondásom indoklását azzal kezdtem, hogy „rekonstrukció tekintetében akkora a különbség az UEW követte és az általam vallott fölfogás között, hogy távozásomat a munkaközösségből (1972) ez is indokolná”. Ez az egyet nem értés egyaránt vonatkozik a hangalak és az ősi jelentés kikövetkeztetésére.

2.1. Az alapnyelvi teljes hangkép rekonstruálásának az uralisztikában nincs még nagy múltja. A szókezdő mássalhangzó, a szóközépi mássalhangzó vagy mássalhangzó-kapcsolat kikövetkeztetése ugyan szinte az etimológiák összeállításával egyidőben kezdődött, az alapnyelvi magánhangzókrol azonban BUDENZ csak a magas vagy mélyhangúságot állapította meg. Az első és a nem első szótag alapnyelvi vokalizmusával szinte csak századunkban kezdtek foglalkozni, s a különböző iskolák követői között mai napig sincs egyetértés. Az MSzFE és a TESz. az első etimológiai szótárak, melyek az etimológiák n a g y r é s z é n é l közlik a kikövetkeztethető alapnyelvi szóalakot. Az UEW előtt pedig nem rendeztek uráli etimológiai szótárt a rekonstrukciók alapján.

A kikövetkeztethető alapnyelvi alak helyességének a valószínűségi foka természetesen nagy mértékben függ attól, hogy mennyire biztos a kérdéses szócsalád összeállítása. Az MSzFE a címének megfelelően hungarocentrikus, nem a rekonstrukció valószínűsége, hanem a magyar szó helyes eredeztetése a szócikkek témája. A teljesen biztosnak tekinthető egyeztetésekben formai jelzés utal a magyar szó régi és népnyelvi adatait követő bekezdés elején a biztos összefüggésre az ott föl-sorolt uráli nyelvi adatokkal: „~”. Ha a rokon nyelvi szavakhoz a magyar csak némi fenntartással állítható, akkor ezt a jelet kérdőjel előzi meg: „? ~”. Ennél bizonytalanabb esetekben „Egyeztethető a következő szókkal” kezdetű a második bekezdés, s a legbizonytalanabbak „Talán egyeztethető...” közléssel indulnak. Az utóbbi két valószínűségi fok vitatott etimológiájú szavaknál is előfordul, akár, ha kétféle uráli magyarzatuk van, akár, ha belső keletkezésűnek vagy jövevényszónak is magyarázható, l. MSzFE 34–5. A rekonstruált alapnyelvi alakot a biztos

etimológiáknál (~) mindig megadja az MSzFE, a többi valószínűségi foknál esetenként dönt a kikövetkeztethető alapalak megadásáról.

Az UEW a biztosnak tekinthető rekonstrukciókat félfetten írja a címbe, a bizonytalanokat kurzívan. A rekonstrukció biztossági fokától függetlenül az uráli nyelvi adatok egyike vagy másika előtt egy, sőt két kérdőjel is utalhat az adat odatartozásának a bizonytalanságára.

2.1.1. Minthogy az U, FU, Ug., FP, FV alapnyelvi alakok rekonstruálása még fejlődőben van, nem lehet mindig csak egyetlen egy alakot kikövetkeztetni. Gyakran a vokalizmus, vagy a szókezdő mássalhangzó, vagy a szóközépi mássalhangzó(kapcsolat) többféleképpen is rekonstruálható. Az MSzFE és az UEW sokszor ilyen esetekben is a z o n o s f ö l f o g á s t t ü k r ö z . Például — a magyar tagot és a rekonstrukciót említve — *ad* (FU **amta*-), *ágyék* (Ug. **ańć3*) *fa* (U. *puwe*) stb. esetében mindkét szótár egyetlen egy, azonosan kikövetkeztetett alapalakot ad meg. Ugyanígy nem tud dönteni az első szótag vokalizmusáról *apad* (FU **šopp3*- vagy **šapp3*-), *ér* 'Bach' (FU **šer3* vagy **šär3*), *fos* (FU *pućka*(-) vagy *paćka*(-)) stb., ritkábban a második szótagéről, pl. *hölgy* (FU **kađwa* vagy **kađw3*).² A szóközépi mássalhangzót *eszik* (FU **sewe*- vagy **seye*-), *fű(j)* (U **puw3*- vagy **puγ3*), *füst* (Ug. **pič3* vagy *pić3*) stb. alapalakjánál ugyanazon két lehetőséggel, azonos valószínűségi sorrenddel adják meg. Ritkábban egyaránt bizonytalanok a szókezdőben, pl. *év* (FU **jikā* vagy **ikā*) rekonstruálása; a szóközépi mássalhangzók kapcsolatában gyakoribb a bizonytalanság, l. *ár* 'Preis' (FU **arwa* vagy ?**arya*), *felhő* (FU **pilwe*, **pilŋe*), *árva* (FU **orpa*(*s3*) vagy *orwa*(*s3*)). A szóközépi mássalhangzó hossza is lehet vitatható, l. *edz* (Ug. **ätt3*- vagy **ät3*-), ilyesmi még mássalhangzók kapcsolatában is adódhat, például *féreg* (FU **perk3* vagy **perkk3*) stb. Azért a felsorolt esetekben sem tökéletesen egyező mindenben a két szótár fölfogása, mert például a *féreg*-nél a második lehetőséget az UEW csak kurzívan közli, vagyis lényegesen kisebb valószínűséggel mint az elsőt, az *árva* két rekonstrukciója közé pedig a váltakozás jelét helyezi. Nem tekinthető viszont különbségnek, hogy az MSzFE a két lehetséges kikövetkeztetés közé többnyire (de nem mindig) a „vagy” szócskát teszi, az UEW pedig a másodikat zárójelbe helyezi; az MSzFE a szó végén zárójelbe tett kötőjellel utal arra, ha nomen és verbum is lehetett az alapnyelvi alak, az UEW-ben ez a megadott jelentésekből látható. Az egyik szótár esetleges szöveges magyarázata sem akadályozza annak, hogy azonosaknak lehessen a rekonstrukciókat tekinteni, például *nyű* 'Made' esetében Ug., ?U „*ńiŋ3* (a lapp idetartozása esetén: *ńiŋŋe*)” olvasható az MSzFE-ben, az UEW kurzív címszava *ńiŋ3* (*ńiŋŋe*) és a lapp adat csatolása két kérdőjellel ezzel azonos értelmű. Hasonlóképpen a *kéj* szócikk szerint „A finnugor alapalak **keje*(-) vagy (a lapp idetartozása esetén) **kəjγ3*(-).” (MSzFE) és az

² A vitatott eredetű *iz* 'Glied' 1. magyarázatában az MSzFE **jət3*, az UEW *jətə* alakot ad meg, de ott az ə sajtóhiba lehet, vö. UEW 010–011, l. még *luw3* (*luγə*) (UEW 863) hasonló hibával.

UEW *keje*¹ (*kějγɜ*) ... FU cím megadása a kérdőjellel odavont lapp adatai azonos következtetésnek tekinthető. Ugyanígy jártam el *vág* „Az ugor alapalak: **waŋkɜ-*, (a permi szavak idetartozása esetén) a finnugor alapalak: **waŋɜ-*” (MSzFE), illetve „*waŋɜ-* FU (*waŋkɜ-* Ug.)” (UEW) összehasonlításakor és még sok olyan szó esetében, melynél a keletkezési korszak nem állapítható meg teljes biztonsággal. A MSzFE *velő* szavunknál az FU alapalakot képző nélkül adja meg: **wiðɜ*, denominális FU *-*me-* névszóképzőről a magyarázatban szól, az UEW *wiðɜ(-mɜ)* alapalakját ezzel azonosnak tekintem.

Ha a teljes egyezést a két szótár rekonstrukciói között a felsorolt esetekhez hasonlóan ítéljük meg, az MSzFE biztos etimológiáiból több mint 300-nál az UEW azonos eredményre jut, félfett címszót közöl (5 esetben kurzívát, 2-szer a második lehetőséget kurzíván).³

Néhányszor sajtóhibát kell ahhoz kijavítanunk, hogy az MSzFE⁴ és az UEW⁵ kikövetkeztette alapalak tökéletesen azonos legyen.

Szerintem azonban nemcsak az említett esetekben azonos az MSzFE és az UEW elvi állásfoglalása, hanem még egyrészt *száguld*, *szalu*, *szár*, *szédül*, *szeg* (*szög*), *szél* 'Rand', *zug* 'Winkel', továbbá *köszörül*, másrészt *akad*, *ár* 'Flut', *arany*, *hét* esetében. Mind a két szótár azt vallja, hogy U, FU **s* az ugor egység végére depalativálódott, azaz Ug. **s* öröklődött. Az UEW Ug. rekonstrukciói tük-

³ L. *aj* (*áj*), *al*, állni, *álm*, *alszik*, *ángy*, *ár* 'Ahle', *arasz*, *árt*, *avat*, *bőr*, *csegely*, *csomó*, *csu-por*, *dobni*, *domb*, *dug*, *ég* 'Himmel', *egér*, *él*ni, *elő*, *elv*, *eme* 'Sau', *emlő*, *én*, *ének*, *epe*, *ér* 'Ader', *ered*, *esik*, *ev*, *ez*, *facsar*, *fagy*, *fagyal*, *fajd*, *fakad*, *fal* 'Wand', *falni*, *falu*, *fan* (*fon*), *far*, *farag*, *fazék*, *fecske*, *fed*, *fedél*, *fej*t, *jék*, *fél* 'halb', *fél*ni, *fen*, *fenyő*, *feslik*, *fészek*, *fing*, *fiú*, *fog* 'Zahn', *fogni*, *fogy*, *fon*, *fő(z)*, *fű* 'eine Art Wasserhuhn', *fű(j)*, *fül*, *fulánk*, *für*, *fut*, *fű*, *fül*, *fül(ik)*, *füst*, *füzni*, *gyalog*, *hab*, *had*, *hág*, *hagy*, *†hagyp*, *hagyma*, *haj*, *háj*, *hajít*, *hajnal*, *hajol*, *hal* 'Fisch', *hál*, *halad*, *hall* (< *†hadl*), *háló*, *hal(o)k*, *hályog*, *hámlik*, *hangya*, *hány*ni, *hanyatt*, *har-kály*, *három*, *hárs*, *hasad*, *hat* 'sechs', *hatni*, *hát*, *ház*, *héz*, *here*, *him*, *hízik*, *hó* 'Monat', *hód*, *hol?*, *holló*, *holnap*, *homály*, *homlok*, *hón*, *horhó*, *hornyol*, *hosszú*, *-hoz*, *hős*, *húgy* 'Stern', *húgy* 'Harn', *huny*, *ideg*, *ij*, *iny*, *ipa*, *iránt*, *irt*, *isz*, *jég*, *jel*, *jó*, *†jó*, *jut*, *kedv*, *kéj*, *kelni*, *kell*, *kemény*, *kéreg*, *kés*, *keserű*, *keszeg*, *két*, *kéz*, *ki?*, *ki*, *kísér*, *kő*, *köd*, *könny*, *könnyű*, *könyök*, *köt*, *köved*, *követ*, *köz* (*közép*), *lág*y, *láp*, *légy*, *lel*, *lélek*, *lep*, *les*, *levél*, *ló*, *lóg*, *lő*, *lúd*, *mag*, *máj*, *mál*, *marék*, *márt*, *meggy*, *megy*, *méh*, *meleg*, *mell*, *mély*, *ment*, *menny*, *meny*, *menyül*, *mer*, *mese*, *méz*, *mi*, *mony*, *mos*, *műlik*, *név*, *néz*, *nyál*, *nyék*, *nyél*, *nyelv*, *nyereg*, *nyirok*, *nyolc*, *nyújt*, *nyúl*, *nyűni*, *old*, *olt*, *olvad*, *ón*, *ostor*, *öcs*, *ölni*, *ón*, *ös*, *öt*, *rajta*, *ravasz*, *rejt*, *rés*, *rész*, *rokkán*, *rokon*, *segg*, *siet* (6-6 azonosan kikövetkeztetett lehetőséggel), *sok*, *sovány*, *sötét*, *súly*, *sün*, *süt*, *száj*, *szalad*, *szar*, *szárad*, *szarv*, *száz*, *szegni*, *szel*, *szem*, *szer*, *szilfa*, *szív* 'Herz', *szó*, *szorul*, *szúr*, *szurok*, *tál*, *tál-tos*, *tanul*, *tat*, *tatfal*, *tavasz*, *tél*, *tér* 'Raum', *térni*, *tesz*, *tetű*, *téved*, *ti*, *tó*, *toll*, *torok*, *tő*, *töm*, *tud*, *tűzni*, *új*, *ujj* 'Finger', *ujj* 'Ärmel', *úszik*, *út*, *vaj*, *váll*, *van*, *várni*, *varjú*, *vas*, *vásik*, *véd*, *vékony*, *vesző*, *vezet*, *vigváz*, *víz*, *vöcsök*, *völgy*, a hibajegyzékben meg nem jelölt javítás elvégzésével l. még *fázik*.

⁴ Az MSzFE-ben *nő* mellett U **niŋä* rekonstrukció található, noha előtte a mordvin, lapp, jurák **n-* > *n-* jésülést a rákövetkező palatális magánhangzó hatásával indokolja, az UEW-ben *niŋä* a cím)

⁵ A biztosan U eredetűnek minősített *csúnik* rekonstrukciója az MSzFE-ben *čünɜ-*, az UEW-ben sajtóhiba lehet az *s* az első szótagban, semmi sem indokolná a velaritást, az UEW ábécé-rendje szerint is csak a javasolt korrekcióval van a szócikk a helyén.

rözik is ezt a felfogást, az MSzFE csak a *szó* esetében, az idézett hét szókezdetnél korai Ug. *s*-ről beszél, noha természetesen egyik szó sem datálható az ugor együttelés korai vagy késői szakaszára, téves *aszik* és *köszörül* esetében Ug. **-s*-kikövetkeztetése. Hasonló módon az U, FU **s*, és **š* egybeeséséből keletkezett Ug. **ð* csak az UEW-ben szerepel, az MSzFE — helyteleníthetően — Ug. *s* vagy *š*-ről (*akad*, *ár* 'Flut'), illetve *s*-ről (*arany*, *aszik*, *hét*) ír. Úgy vélem, reális, ha az említett esetekben a teljesen azonos rekonstrukció hiányát az MSzFE megfogalmazási kiforratlanságának tudjuk be, hasonlóképpen *zaj* 'Lärm' esetében is.

Az MSzFE „egyeztethető”⁶ és „talán egyeztethető”⁷ minősítésű etimológiai között is többnek azonos a rekonstrukciója a két szótárban, függetlenül attól, hogy az UEW félfetten vagy kurzívan adja-e meg, s a magyar tagot kérdőjellel vagy anélkül vonja-e oda.

A vitatott eredetű szavaknál a rekonstruálás szempontjából többféle megoldás található az MSzFE-ben. Van olyan eset, hogy több finnugor származtatási lehetőség van, s mindegyikhez megadja a rekonstrukciót (például *ág*, *iz* 'Glied', *odú* stb. esetében), gyakrabban csak a valószínűbb finnugor magyarázathoz, vagy éppen csak az egyik származtatás finnugor (l. *aszó*, *szén*, *szép*, *szij* stb.). Továbbá arra is bőven van példa, hogy egyáltalán nincs rekonstruált alapnyelvi alak megadva (például *ara*, *haszon*, *öreg* stb.). A vitatott etimológiájú magyar szavakat az UEW mindig egy vagy két kérdőjellel kapcsolja a félfetten vagy kurzívan megadott alapnyelvi szóalakhoz, mely lehet az MSzFE rekonstrukciójával azonos. A valószínűségi viszonyoknak megfelelően leginkább az első, egyeztethetőnek⁸ minősített magyarázatoknál található azonos kikövetkeztetés azért a másodiknál is akad rá példa, l. *hagymáz*, a talán egyeztethetők pedig akár az első⁹, akár a második¹⁰ magyarázatukban is felmutathatnak ilyeneket.

2.1.2. Az MSzFE és az UEW rekonstrukciói között, mint a fentiekből látható, még 450 sincs, mely teljesen azonos volna (ha nem tévedtem a számlálásban, 434 a számuk). Minthogy az UEW-ben 690 szócikknek van egy vagy esetleg több magyar tagja, így még az esetek 2/3 részében sem jutottak teljesen azonos eredményre. Az eltérő módon rekonstruált alakok azonban nem teszik ki a rekonstrukciók egyharmadát, mert jóval több mint 100 esetben nincs összehasonlítási

⁶ L. *agy*, *bél*, *bonyolódik*, *buj*, *csap*, *csepeg*, *csip*, *csorog*, *csuk*, *él* 'Schneide', *fáj*, *fejsze*, *fok*, *folyik*, *foszlik*, *fürt*, *gyakori*, *harapni*, *hord*, *indul*, *játszik*, *keshed*, *kevés*, *köcsög*, *körül*, *köszvény*, *lak*, *lap*, *lát*, *lépni*, *lepke*, *liszt*, *lom*, *lyuk*, *magyar*, *malát*, *marni*, *mélto*, *mén* 'Brunnenschwengel', *mered*, *messze*, *meztelen*, *mutat*, *-nál*, *nyárfa*, *nyer*, *nyugszik*, *oldal*, *olvas*, *össze*, *rak*, *rég*, *rossz*, *sápad*, *süpped*, *szomjú*, *szomorú*, *talál*, *tarja*, *tekint*, *tetem*, *tidó*, *tompor*, *több*, *tör*, *válik*, *továbbá* a FU **s* > Ug. **s* megfogalmazási módjáról mondottak alapján még *szak* és *szül* is.

⁷ L. *csira*, *†ed*, *ellik* s a *hagymáz* elhomályosult összetétel utótagja.

⁸ L. *aggódik*, *aszó*, *csobolyó*, *fejni*, *fűz* 'Weide', *gyakik*, *hagymáz*, *hajt*, *hárul*, *hegy*, *hull*, *iz* 'Glied', *jár*, *kegyelet*, *kérődzik*, *leg-*, *mű*, *nyom*, *nyúz*, *ó*, *odú*, *öv*, *rács*, *rezeg*, *†seg*, *szál*, *szén*, *szép*, *szij*, *táj*, az Ug. **s* és **ð* -ről mondottak alapján még *ág*, *szalag*, *szöke*.

⁹ Ilyen *hajó*, *hervad*, *is*, *mér*.

¹⁰ L. *ág*, *áll* 'Kinn', *iz* 'Glied', *jár*, *odú*.

alap. Az UEW — cikkeinek felépítési módja következtében — mindig közöl rekonstrukciót, az MSzFE azonban az egyeztethető szavak egy részénél¹¹ nem, s a legkisebb biztonsággal egybevethető, azaz a talán egyeztethető¹² szavaknál gyakran nem, s ilyenek a vitatott etimológiájú szavak első¹³ és második¹⁴ helyen adott magyarázatai között is gyakran találhatók.

2.1.3. A tudomány halad. Az UEW munkaközössége az MSzFE megjelenése után sem zárkozhatott el az újabb etimológiai eredmények figyelembevételétől. Ennek következtében például a *fel (fö)* rekonstrukciója az MSzFE-beli Ug. **pšl3* helyett az UEW-ben U *piše (~-kä)* lett. Bár e kettőben csak a kezdőhang azonos, a nagy változás mégsem ingathatja meg egyik szótár hitelét sem. Az újabb irodalom alapján *sért* szavunkat az Ug. **čär3-* helyett FU *čärke*-ből származtathatjuk stb.¹⁵

Természetesen akkor sem egyezhet az MSzFE és az UEW rekonstrukciója, ha az MSzFE kéziratának lezárása után megjelent szakirodalom más egyeztetést tart valószínűbbnek az addig elfogadottnál.¹⁶ Előfordul, hogy az MSzFE-ben csak egy etimológiai magyarázat található egy szóhoz, az UEW-ben pedig kettő, ennek

¹¹ L. *anya, apa, -e, forog, loll, továbbá éh, ifjú elő-, éh, magyar* stb. utótagját, valamint a vitatott *ia-fia* összetétel előtagjánál.

¹² L. *alkot, ásít, atya, bal, buzog, csög, csök, csúcs, csukorodik, csúp, csüd, dagad, dorgál, ék, enyh, enyeleg, evez, fasz, fehér, fekszik, fest, hant, hany, harap 'dűres Gras', has, hiv, hólyag, imád, iramodik, izé, izzad, kész, kislál, kisz, kúr, láb, láng, lassú, laza, le, lebeg, mar(i), marad, mond, †mórág, mosolyog, nagy, nap, napa, nyak, nyaláb, nyes, oszlik, rág, ragad, reped, repül, rüg, rút, †ság, sajtó, sas, sir, szag, szed, szik, szirony, szösz, szupojkó, szügy, tapod, tart, tögy, úr, utál, ügy, †ügy, üt, ványol, vég, vén, vese, vesz(ik), záp, zsuGORODIK.*

¹³ *ara, berek, berke, csigolya, elegyedik, esküszik, evet, fene, †fiú, forr, gyalu, haszon, igen, ir, irgalom, kéd, könnyörög, lék, mén, mérég, mét, mozog, nyár 'Sommer', nyír (nyíl), ólom, orvos, ördög, öreg, öröm, rongy, roshad, sellő, szekér, szil 'schneiden', szorgalom, tár, tavaly, világ, virrad, zaj 'Eisgang', l. még †atval.*

¹⁴ L. *aggódik, ara, egy, evet, fejni, fér, füzfa, gyakik, haszon, hegy, hervad, hull, hupolyag, kegyelet, keskeny, nyom, nyúz, óv, öreg, -ség, szén, szij, táj, világ, l. még †atval.*

¹⁵ Semmivel sem indokolt változtatás is akad, például *ük* szavunkat az Ug. **ikk3* (MSzFE) helyett az UEW egy az MSzFE által hangtani okokból oda nem tartozónak minősített finn szó odavonásával FU *ewkke*-ből származtatja; ezt újabb irodalom nem igazolja, sőt az előzményeket homályosítja az MSzFE és a TESz. kihagyása a szócikk irodalmából.

¹⁶ Például *ajtó* szavunk az MSzFE-ben kérdőjellel FU **añä-* szócsalád tagja; magyarázatát az *aj, áj* 'Kerbe, Tal' nyelvjárási szó származékaként valószínűtlennek tartja. Az újabb irodalom (NyK 67: 327, MNy. 63: 209) alapján az UEW ebben a szócsaládban csak a magyar *old* szót odavonásával FU *ewkke*-ből származtatja; ezt újabb irodalom nem igazolja, sőt az előzményeket homályosítja az MSzFE és a TESz. kihagyása a szócikk irodalmából.

¹⁶ Például *ajtó* szavunk az MSzFE-ben kérdőjellel FU **añä-* szócsalád tagja; magyarázatát az *aj, áj* 'Kerbe, Tal' nyelvjárási szó származékaként valószínűtlennek tartja. Az újabb irodalom (NyK 67: 327, MNy. 63: 209) alapján az UEW ebben a szócsaládban csak a magyar *old* szót odavonásával FU *ewkke*-ből származtatja; ezt újabb irodalom nem igazolja, sőt az előzményeket homályosítja az MSzFE és a TESz. kihagyása a szócikk irodalmából.

megfelelően két rekonstrukció.¹⁷ Arra is akad példa, hogy az MSzFE két etimológiáját az újabb irodalomnak megfelelően az UEW egyesíti.¹⁸

Az olyan rekonstrukciókat, melyekben az MSzFE és az UEW adatai eltérőek, noha a szócsaládot azonos alapnyelvből származtatják, táblázatokban vettem egymással egybe. Közlöm a magyar tagot, megtartom az UEW-ből az utalást a biztonsági fokra, azaz félfetten vagy kurzívan van a rekonstrukció közölve, továbbá a magyar tag odatartozásának valószínűségi fokára az MSzFE-ben használt egybevetési jel vagy a szöveges megállapítás első betűje utal, az UEW adatára pedig vagy semmi a rekonstrukció mögött, vagy kérdőjellel m. Lelőhelyeket nem adok meg, mert a magyar tag és a szómutatók alapján mindegyik etimológia könnyen megtalálható.

I. táblázat

magyar tag		MSzFE	UEW	
<i>vés</i>	~	FU *wǎńć3(-)	FU wǎńć3	
<i>faggyú</i>	~	Ug. *pǎl'3	Ug. pǎl'ć3	
<i>húz</i>	~	Ug. *kut3	Ug. kup3-t3-	
<i>kér</i>	~	FU *kers-, ha finn tagú, *ker(j)ä-	FU kerä-	
<i>fekete</i>	~	Ug. *pǎkk3 vagy *pǎkt3	Ug. pǎkk3-tt3	
<i>tűz</i> 'Feuer'	~	Ug. *tǎwt3 vagy *tǎnt3	Ug. tǎy3-t3 vagy tǎiw3-t3	
<i>áll</i> 'Kinn'	1. e.	FU *ońl3 vagy *ońy3	FU ońl3 (ɛń3, ɛń3-l3)	?m
<i>savanyú</i>	~	Ug. (?FU) *čaw3(-) vagy cs., md., fi.-nel *čappa(-)	Ug. ?FU čaw3 (čapa)	
<i>szőr</i>	~	Ug. *sǎyr3 < korai Ug. *sǎkr3	Ug. sǎy3-r3 vagy sǎkr3	
<i>íz</i> 'Geschmack'	~	U *ipse	U ip3 ~ ip3-s3 ~ ip3-ś3	
<i>tojik</i>	1. t.	FU, ?U *tōke-	FU toj3- U toye-	?m. ?m.

Az I. táblázatba azok az egybevetések kerültek, melyekben a rekonstrukciók mássalhangzói nem tökéletesen azonosak. A 11 egybevetésből csak *vés* és *szőr* esetében nem hivatkozik az UEW újabb irodalomra mint az MSzFE és a TESz. Talán nem is különböző *vés* esetében a rekonstrukció, hiszen mindössze -ńć- nem azonos -ńć-vel; az UEW azonban az alapnyelvi mássalhangzók felsorolásakor ń-t megad, jésített párját nem, — FP-ben rekonstruál -ńć-t is, l. 773 — az MSzFE viszont nem közli az alapnyelvi mássalhangzó-állományt. Lehetséges, hogy a két

¹⁷ Például *agy* szavunk mindkét szótárban megtalálható FU *ajne származékeként; az UEW egy régi, az MSzFE-ben még cáfolásra sem méltatott magyarázata alapján a FP, ?FU *ońća* alatt is közli. — Az MSzFE *láb* szavunkat rekonstrukció nélkül tárgyalja. Ez a magyarázat az UEW-ben U *lamp3* alatt olvasható, az újabb irodalom alapján U *luwe*¹ alatt is van ?*láb*.

¹⁸ L. MSzFE *ér*³ és *ered* UEW-ben együtt *sǎr3-* alatt.

rekonstrukció közötti különbség nem fonematikus, hanem variáns szintű. Az eltérések egy része indokolható az újabb irodalommal. Nyolc esetben legalább az egyik szótár nemcsak egy rekonstrukciós lehetőséggel számol, *kér* és *fekete* esetében az MSzFE két kikövetkeztette alapnyelvi alakja helyett az UEW egy harmadikat ad. Az első szótag magánhangzója és a szó strukturája is más *tűz* esetében. Azonos viszont az egyik rekonstrukció az *áll*, *savanyú*, *szőr* alapalakjai közül, a többi eltérő (a korai ugor *sákr3* a fentiek alapján az UEW Ug. *sákr3* adatával azonos értékű). Föltűnő, hogy többnyire ugor (nem finnugor) szavaknál változott meg a kikövetkeztetett konzonantizmus. Az U *iz* kikövetkeztetésének a strukturája is más, az MSzFE alapszót az UEW képzettet rekonstruál. A legnagyobbak az eltérések a csak vitatottan, bizonytalanul urálinak magyarázható *tojik* szónál, ahol az UEW két különböző szócsaládot vesz számításba.

A többi táblázatba (II–VII.) olyan rekonstrukciók kerültek, melyeknél többnyire nem közöl az UEW az MSzFE-hez képest újabb irodalmat. Kivétel ez alól JANHUNEN munkája, mert *emel*, *halni*, *in*, *iz*, *mi?*, *nyal*, *nyil*, *nyirfa*, *öl*, *öv*, *te* szócikkeiben az UEW az ő számojéd dokumentációra is támaszkodhatott¹⁹, a DEWO, ESK, SKES és a MSFOu. 151 szerepel új irodalmi utalásként *ágy*, *agyar*, *bog*, *csir*, *éj*, *in*, *ő*, *tojik*, *-van/-ven*, *vér*, *vő* szócikkében; új, folyóiratban közölt cikkekre a táblázatba besorolt szavak irodalmában a következőkben történik hivatkozás: *csillog*, *csir*, *daru*, *ellik*, *eper*, *hamu*, *orr*, *tele*, *tova*, *varrni*.

II. táblázat

magyar tag		MSzFE	UEW
<i>a</i> , <i>az</i>	~	U *u vagy *o	U o ~ u
<i>éj</i>	~	FU *üje vagy *eje	FU eje (üje)
<i>fél</i> (ajtóf.)	~	FU *pēle vagy *pele	FU pele (pēle)
<i>fogoly</i>	~	U *pūne vagy *piņe	U piņe (pūne)
<i>in</i>	~	U *sōne vagy *sene	U sene (sōne)
<i>kígyó</i>	~	U *küje vagy *kije	U kije (küje)
<i>lé</i>	~	FU *lēme vagy *leme	FU leme (lēme)
<i>meg</i>	~	FU *mūñä vagy *miñä	FU miñä (mūñä)
<i>nyel</i>	~	U *ñēle- vagy *ñele-	U ñele- (ñēle-)
<i>öl</i> (fn.)	~	FU, ?U *süle vagy *sile	FU, ?U sile (süle)
<i>ősz</i>	~	FU *sükse vagy *sikse	FU sikse (sükse)
<i>öv</i>	~	FU, ?U *wūñä vagy *wiñä	FU, ?U wiñä (wūñä)
<i>agg</i>	~	FU *soņ3(-) vagy *soņk3(-)	FU soņk3 (soņ3)

¹⁹ Hiányzik viszont a SW említése a közelre mutató *té-* névmás irodalmából

A II. táblázatban több U vagy FU szócsaládnál — *az, éj, ajtófél, fogoly, in, kigyó, lé, meg, nyel, öl* (fn.), *ősz* (évszak), *öv* — sem az MSzFE, sem az UEW nem tud teljes határozottsággal két első szótagbeli vokális, *agg* esetében szóközépi mássalhangzó vagy mássalhangzó-kapcsolat között dönteni. A különbség a két szótár között a valószínűségi sorrendben van. Az UEW sorrendje feltétlenül valószínűségi, ezt közli is (015), igazolásul l. **arwa** (**arya**), **aške**(~l3), **ačke**(~l3), **čoňa** ~ **čoča** stb., ahol a kikövetkeztetett alakokat nem ábécé rendben adja meg.

III. táblázat

magyar tag		UEW	
<i>csókol</i>	~ Ug. *čɔkkɜ(-l3-)	Ug. čukkkɜ(-l3-)	
<i>fekély</i>	~ Ug. *pøkkɜ-	Ug. pekkkɜ	
<i>fér</i>	l. e. FU *pørɜ-	FP, ?FU purɜ- (pørɜ-) ?m	
<i>küzd</i>	e. Ug., ?FU *kišɜ	Ug., ?FU kššɜ	
<i>égni</i>	e. FU *äŋø-	FU äŋɜ-	
<i>fej (fő)</i>	~ U *päŋɜ	U päŋe	
<i>hó 'Schnee'</i>	~ U *kume	U kumɜ	
<i>segít</i>	e. FU *čänkɜ-	FU čänkø- [sic! V.E.] ?m	
<i>vő</i>	~ U *wänɜ	U wänje	
<i>agyar</i>	~ FU *oňčɜ-rɜ	FU oňča-rɜ	
<i>gyökér</i>	~ Ug. *jøkkø-rɜ	Ug. jøkkɜ-rɜ	
<i>emel</i>	e. Ug., ?U *älø-(mø)-	U älɜ-	?m
<i>tegez</i>	~ Ug. *täŋ(ø)tø	Ug. täŋɜ-tɜ	
<i>eper</i>	~ Ug. *äppørø-kø	Ug. äppɜ-rɜ-kɜ	
<i>hattyú</i>	~ Ug. *kottan	Ug. kottɜŋɜ	
<i>csir</i>	~ FU *čørɜ	FU čara	?m
<i>harag</i>	~ FU *kore(-)	FU kurɜ	

A III. táblázat rekonstrukcióiban a konsonantizmus tökéletesen egyező. Az első szótag magánhangzóját *csókol, fekély, fér, küzd*, a másodikét *égni, fej (fő), hó 'Schnee', segít, vő, agyar, gyökér, emel*, a nem első szótagokét *tegez, eper, hattyú*, az első és második szótagét *csir, harag* esetében a két szótár különböző módon rekonstruálja. Az UEW-ben *segít* rekonstrukciójának a második szótagbeli vokálisa nyilván sajtóhiba.

A IV. táblázatba azok a rekonstrukciók kerültek, melyeknél az MSzFE két (vagy több) alakot ad meg s az UEW ebből egyet (vagy kettőt) tart helyesnek. — Az első szótag vokalizmusában különbözőeknél *hall*, *ivik*, *kerül*, *lesz*, *más*, *ő*, *te*, *tova*, *vér* esetében az UEW az elsőt, *bogyó*-nál a másodikat közli egyetlen rekonstrukcióként. A bizonytalanul meghatározott mássalhangzók közül *szürke* szókezdeténél, a szóközépi problémáknál *áld* és *vad*-nál az első, *hamu*-nál pedig a második rekonstrukcióval ért egyet, a *csokor*-hoz adott 2 vagy 3 szótagúak közül a hosszabbal. — Több rekonstrukció esetén több különbség adódik. *-ség* és *nyíl* 3-3 rekonstrukciójából az UEW 2-2-t fogad el, az első kettőt, illetve a harmadikat és az elsőt, *iszik*-nél négyből kettőt, s azt is más valószínűségi sorrenddel. Az *ágy* 3 MSzFE-beli rekonstrukciója helyett az UEW 2 újat készít. Bele sem fért a táblázatba a *szó* az MSzFE adta 5 rekonstrukciójával, melyből az UEW egyikkel sem ért egyet, ad másik négyet.

IV. táblázat

magyar tag		MSzFE	UEW	
<i>hall</i>	~	FU, ?U * <i>kule</i> vagy * <i>küle</i>	FU, ?U <i>kule-</i>	
<i>ivik</i>	e.	FU * <i>jokse-</i> vagy * <i>jökse-</i>	FU <i>jokse-</i>	?m.
<i>kerül</i>	e.	FU * <i>kerä(-)</i> vagy * <i>kērä(-)</i>	FU <i>kerä</i>	
<i>lesz</i>	~	FU * <i>le-</i> vagy * <i>lē-</i>	FU <i>le-</i>	
<i>más</i>	~	FU * <i>mu-</i> vagy * <i>mū</i>	FU <i>mu</i>	
<i>ő</i>	~	FU * <i>sš</i> (?~ * <i>sš</i>)	FU <i>sš</i>	
<i>te</i>	~	U * <i>tš</i> , ~ * <i>to</i>	U <i>tš</i>	
<i>tova</i>	~	U * <i>to</i> , * <i>tō</i>	U <i>to</i>	
<i>vér</i>	~	FU * <i>wire</i> vagy * <i>were</i>	FU <i>wire</i>	
<i>bogyó</i>	~	FU, ?U * <i>pōla</i> vagy * <i>pola</i>	FU, ?U <i>pola</i>	
<i>szürke</i>	~	FU * <i>čer3</i> vagy * <i>šer3</i>	FU <i>čer3</i>	
<i>áld</i>	e.	FU * <i>al3-</i> vagy * <i>alk3-</i>	FU <i>al3-</i>	
<i>vad</i>	~	Ug. * <i>wanta</i> vagy FU * <i>wamta</i> , * <i>wanta</i>	FU <i>wamta</i>	
<i>hamu</i>	~	Ug, ?FU * <i>kułm3</i> vagy * <i>kuđm3</i>	Ug, ?FU <i>kuđm3</i>	
<i>csokor</i>	e.	FU * <i>čukk3</i> vagy * <i>čukk3-r3</i>	FU <i>čukk3-r3</i>	?m.
<i>-ség</i>	1. e.	Ug. * <i>čer3</i> vagy * <i>čir3</i> (* <i>čür3</i>)	Ug. <i>čer3</i> (<i>čir3</i>)	?m.
<i>nyíl</i>	~	U * <i>nōle</i> (* <i>nole</i>) vagy * <i>néle</i>	U <i>néle</i> (<i>nōle</i>)	
<i>iszik</i>	~	FU * <i>juke-</i> (* <i>jūke-</i>) vagy * <i>juye-</i> (* <i>jūye-</i>)	FU <i>juye-</i> (<i>juke-</i>)	
<i>ágy</i>	~	FU * <i>ał3(-)</i> , * <i>ōł3(-)</i> finnséggel * <i>ōđ3(-)</i>	FU <i>ađ3</i> (<i>ođ3</i>)	

V. táblázat

magyar tag		MSzFE	UEW	
<i>hatvan</i>	e.	FU * <i>mone</i>	FP.,?FU <i>mone (mune)</i>	?m
<i>szüz</i>	~	Ug. ?FU * <i>sić3</i>	FU <i>sić3 (süć3)</i>	?m
<i>üsző</i>	e.	Ug. ²⁰ * <i>iś3</i>	Ug. <i>iś3 (eś3)</i>	
<i>té-</i>	~	U * <i>tä</i>	U <i>tä (~ te ~ ti)</i>	
<i>-ni, -nyi, -nek</i>	~	U * <i>nä</i>	FP,?U <i>nä (~ ne ~ ?ni)</i>	
<i>eb</i>	~	Ug. * <i>emp3</i>	Ug. <i>ämp3 (emp3)</i>	
<i>négy</i>	~	FU * <i>neljä</i>	FU <i>neljä (neljä)</i>	
<i>nevet</i>	~	Ug. * <i>mök3-</i>	Ug. <i>mök3- (möy3-)</i>	
† <i>ellik</i>	~	U * <i>säl3-</i>	U <i>säle- (sälke-)</i>	
<i>daru</i>	~	FU * <i>tar3-k3</i>	FU <i>tar3-k3 (tark3)</i>	
<i>nyuszt</i>	~	FU,?U * <i>rukše</i>	FU,?U <i>rukše (ruk3-ś3)</i>	
<i>tele</i>	~	FU * <i>täwðe</i>	FU <i>täwðe (tälk3)</i>	
<i>köles</i>	~	Ug. * <i>kölć3</i>	Ug. <i>köl3 (-ć3) vagy kölć3</i>	
<i>fárad</i>	~	Ug. * <i>pørk3-</i>	Ug. <i>pøyr3- vagy pørk3-</i>	
<i>jön</i>	~	Ug.,?FU * <i>jëŋ3-</i>	Ug.,?FU <i>jëŋ3-, jÿ3-, (jëlk3-)</i>	
<i>ró</i>	~	FU * <i>rok3-</i> vagy * <i>row3-</i>	FU <i>rok3- (roy3-, row3-)</i>	
<i>szü</i>	~	FU * <i>ćuk3 ~ *šuk3</i>	FU <i>ćry3 (ćuk3) ~ šry3 (šuk3)</i>	

Az V. táblázatban az UEW rekonstrukcióinak a száma nagyobb az MSzFE alapnyelvi alakjaihoz képest. Az UEW *hatvan*, *szüz*, *üsző* első szótagbeli vokalizmusát másból is származtathatónak látja, a *té-* mutató névmás és a névmásból származtatott *-ni*, *-nyi*, *-nek* esetében váltakozásként nem is egy, hanem két lehetőséget ad meg, az *eb*-nél viszont csak második helyre rangsorolja az MSzFE kikövetkeztette alakot. Több esetben a konzonzantizmusban tér el a két szótár fölfogása. A szókezdő mássalhangzót a *négy* rekonstruálásakor nemcsak másképpen is lehetségesnek, hanem még valószínűbbnek is tartja. A szóközépi mássalhangzót *nevet* esetében másképpen is rekonstruálja az UEW, mássalhangzót és mássalhangzó-kapcsolatot tart *†ellik* és *daru* előzményeként lehetségesnek, *nyuszt*-nál viszont nemcsak mássalhangzó-kapcsolatból is eredeztethetőnek véli a szócsaladot, illetve *tele* esetében másik két mássalhangzó egykori kapcsolódását is lehetségesnek véli. A *köles* rekonstruálásakor a szótagolást valószínűbbnek tartja. Második lehetőségként elfogadja az MSzFE kikövetkeztetését a *fárad*-nál; *jön* esetében az UEW még kétféle szóközépi mássalhangzó kapcsolódást tart lehetségesnek, *ró*-nál kettő helyett hármát, *szü*-nál is több lehetőséggel számol az UEW mint a MSzFE, s *-k*-nál valószínűbbnek tartja a *-y*-t.

²⁰ Nyilván FU **ś* > Ug. **s* értendő.

VI. táblázat

magyar tag	MSzFE	UEW
<i>fágy</i>	? ~ FU *pǐč3(-) vagy *pač3(-)	FU pǎč3
<i>mi?</i>	~ U *mǝ ~ *mǝ	U m3
<i>halni</i>	~ U *kole- vagy *kōle-	U kola-
<i>varrni</i>	~ FU *wora(-) vagy *worka(-)	FU work3-
<i>csillog</i>	e. FU *ć3lk3-	FU ć3lk3- ~ ć3lk3-
<i>bog</i>	? ~ FU *pǝŋk3	FU puŋka (poŋka) ?m.
<i>lök</i>	~ FU *lǔkk3-	FU likkǎ- (lǔkkǎ-)
<i>nyírfa</i>	~ Ug. *ńǝr3 vagy U *ńǝrk3	Ug. ?U ńǝr3 (ńǝr3, ńǝrk3)
<i>lép</i>	~ FU, ?U *lǝpp3 vagy lappal *ǝpp3	FU, ?U lǝpp3 (ǝǝpp3) vagy lepp3 (ǝepp3)

A VI. táblázatban közölt rekonstrukcióknak a konzonantizmusa azonos, mindössze *varr-* szóközepén — melyet az MSzFE kétféleképpen rekonstruál — szükségképpen nincs meg a megfelelője az UEW egyféleképpen megadott alapalakjában. Az UEW *fágy* és *mi?* kétféle első szótagi vokálisrekonstrukciója helyett egy harmadik lehetőséget ad meg egyetlenként, *halni* és *varrni* második szótagjánál jut más eredményre. A táblázat második felében az UEW közöl több alapnyelvi alakot, mint az MSzFE, ezek közül a *csillog* első szótagjának, a *bog* és *lök* mindkét szótagjának a vokalizmusa a valószínűbb formában más, *bog*-nál és *csillog*-nál még a kevésbé valószínűnek közölt alakban is, *lök*-nél ebben az első szótagé megegyezik az MSzFE hangzójával. Végül a *nyírfa* és *lép* MSzFE-beli két rekonstrukciója helyett az UEW 3, illetve 4-et ad, *nyírfa*-nál az 1. és a 3. azonos az MSzFE rekonstrukciójával, *lép*-nél az első szótag mindben más.

VII. táblázat

magyar tag	MSzFE	UEW
<i>horol</i>	~ FU *kor3- vagy *korwa-	FU kor3- (korw3-)
<i>orr</i>	~ FU, ?U *wōre (*wore)	FU, ?U wǝre (wōre) ?m
<i>húsz</i>	~ FU 1. *koj(e)ćǝ, 2. *kuś3	FU kuś3 (koje-ć3)
<i>alom</i>	~ Ug. *alǝmǝ vagy *alǝm	Ug. ala-ma (al3-m3)
<i>enyv</i>	? ~ Ug. *ǎǝmǝ vagy *ǎǝ-mǝ	Ug. ǎǝ3-m3 (ǎǝm3) ?m
<i>nyal</i>	~ U *ńola- ~ *ńula-	U ńole- (ńōle-)

A VII. táblázatban mind az MSzFE, mind pedig az UEW kétféle rekonstrukciót ad. A konzonantizmus csaknem teljesen azonos, csak az *alom* második helyen megadott lehetőségénél van a szóközépen eltérés, mely a szótagszámra is

kihat. Vannak teljesen azonos rekonstrukciók *horol, orr; húsz* esetében, de melyet ezek közül kettőnél az MSzFE a valószínűbbnek minősít, azt az UEW kétszer második helyre teszi és fordítva. Egyformán ítéli meg a két szótár az első szótag vokalizmusát *alom* és *enyv* esetében, *nyal*-nál csak az egyik lehetőségben.

2.1.4. A fent bemutatott s 7 táblázattal szemléltetett nem teljesen azonos rekonstrukciók létrejöttére némi magyarázatot lehet az időkülönbségben keresni. Az MSzFE I–III. 1967, 1971, 1978-ban jelent meg, az UEW I–II. hét füzetben 1986–88-ban. Egyes cikkek kéziratának lezárása között az időkülönbség maximálisan a két évtizedet érthette el, s legalább évtizednyi különbség mindenütt lehet. Minthogy az alapnyelvi alakok teljes rekonstruálása századunk második felében vált szokássá, lehet arra gondolni, hogy egy-két évtized alatt is bekövetkezhetett regisztrálható változás, ezért a mindkét szótárban megadott rekonstrukcióknak körülbelül a 20%-a nem teljesen azonos. A kérdés vizsgálata szempontjából érdekes és lehetséges szinte azonos időben készült rekonstrukciókat egybevetni. A VIII. táblázatba összegyűjtöttem az UEW kikövetkeztette számneveket (1986–88) és HONTI LÁSZLÓnak „Az uráli nyelvek tőszámnevei” című 1989-ben megvédett (1987-ben beadott) akadémiai doktori disszertációjának rekonstrukcióit ugyanezekről.

VIII. táblázat

UEW	HONTI LÁSZLÓ
1 FP, ?FU <i>ikte</i> (ükte)	FU <i>ike, üke</i>
2 FU, ??U <i>kakta</i> ~ <i>käktä</i>	U <i>käktä</i>
3 FU <i>kolme</i> (<i>kulme</i>)	FU <i>kolme</i>
4 FU <i>neljä</i> (<i>neljä</i>)	FU <i>neljä</i> (? <i>neljä</i>)
5 FU, ??U <i>witte</i>	FU <i>wite</i> vagy <i>witte</i>
6 FU <i>kutte</i>	FU <i>kutte</i> vagy <i>kute</i>
7 FP <i>šerjémä</i>	FP [talán U] <i>sejćcem</i> vagy <i>šejćcem</i>
7 Ug. <i>ṭäptš</i> < <i>säptš</i>	Ug. <i>ṭäptš</i>
8 Ug. <i>ńals</i>	Ug. <i>ńals</i>
8 FV <i>kakta e-k-sä-n</i> > * <i>kakteksan</i>	FV <i>kakta eksän</i> azaz 'kettő nincs'
9 FV <i>ükte e-k-sä</i> > <i>ükteksä</i>	FV <i>üke eksä</i> azaz 'egy nincs'
10 FV <i>küme(-ne)</i>	FV <i>kümmen</i>
20 FU <i>kuš</i> (<i>koje-ész</i>)	FU <i>kuš</i>
100 FU <i>šata</i>	FU <i>šata</i>
1000 FU <i>šasra</i> (≈ <i>šarsa</i>)	?FU <i>šasra</i> ~ <i>šarsa</i>
–	FV <i>tušamte, tuša(m)</i>

Tökéletes azonosságot a 15 összehasonlítási lehetőségben mindössze az árja eredetű FU *šata* '100' esetében találunk. Márpedig ezek elkészültekor nincs idő-

eltérés, s arra sem lehet hivatkozni, hogy más nyelvészeti iskola fölfogását tükrözik, hiszen HONTI nemcsak munkatársa volt az UEW-nak, hanem a Bécsben élő RÉDEI KÁROLY helyettese, osztályvezetőként vezette a szótár munkálatait. Az eltérő rekonstrukciók RÉDEIT sem zavarták, mint a disszertáció egyik opponense nem emelt ellenük kifogást. A táblázatból az is kitűnik, hogy HONTINAK munkája különböző fejezeteinek írása közben is változott a véleménye. A FV nyolcas és kilences magyarázásakor — az 'egy nincs', illetve 'kettő nincs' esetében — a kettő és egy rekonstrukciója nem azonos az előző fejezetekben közöltekkel. Az U *kaktá a FV alapnyelvig velarizálódhatott, a 9 rekonstrukciójában azonban két dolog is szemet szúr: HONTI szerint a FU *ike, *üke a következő számnév hatására *t*-vel bővült, a FV kilences rekonstrukciójánál nem szól a *t* elemről; az első szótag vokalizmusának a kikövetkeztetése azonban érthető, a szerinte FU alapnyelvre kikövetkeztetett *i* vagy *ü* helyett itt *ü* adható meg; ahogy már E. ITKONEN rekonstrukciójában is *ü* található (FUF 40: 336–9).

2.1.5. A konzonantizmus és a vokalizmus kikövetkeztetésekor adódó bizonytalanságok — úgy vélem — eléggé indokolják, hogy az UEW anyagának rendezését a rekonstruált alapnyelvi alakok szerint sem praktikus, sem tudományos szempontból nem tartom szerencsésnek.

Azt lehetne gondolni, hogy a III. kötet megjelenésével, a regiszterek a praktikus kifogásokat megszüntették. Néhány évig csak uralista képzettséggel lehetett a kezdő mássalhangzót megállapítani, akkor is esetleg az I. és a II. kötetben (**ś*- vagy **ć*-kezdőhang megállapításakor esetleg két-két helyen) kellett keresgélni a szócsaládot, magánhangzós szókezdetnél még több helyen, hiszen utalások akkor sem segítik a szótár használóját, ha a rekonstrukciót a szótár vaglyagosan adja meg, de a szómutatók megjelenése a szakképzettség nélküli érdeklődő számára is lehetővé teszi a tájékozódást az UEW-ben. Minthogy azonban az *által*-t csak az találja meg, aki *át* segítségével is megkísérli a keresést, *vés*-ről csak az nem állítja, hogy a szótár nem vette föl, aki a fi. *veitsi* kikeresésével is megpróbálkozik a magyar szóról információt szerezni, ezért nem állítható, hogy az UEW most már mindenki számára könnyen használható. Mivel a Regiszterben olyan döbbenetes utalás is olvasható, hogy latin „*me* ich 294” (241), az idézett helyen természetesen nem így található, ezért jogos az olvasónak az az igénye, hogy függetlenül a hibák számától, szükséges volna a III. kötethez egy megbízható hibajegyzék, hiszen az alapnyelvi jelentések alapján keresve például van 'acht' a FP rétegben, de nincs Ug. (csak kérdőjellel odavont Bund, Bündel alapján keresve). A III. kötetet a nem szorosán vett szakemberek mindenképpen csak nehezen használhatják, mert a kisebb uráli népek írásbelisége új keletű, a tudományos nyelvi gyűjtések fonetikailag kielégítő följegyzései olyan bonyolultak, hogy az UEW átírási módjának az ismeretében lehet csak a regiszterben egy vogul, osztják, ... szamojéd szót megkeresni, nagyon ügyelve arra, hogy az élőfej hiánya miatt véletlenül át ne lapozza-

nak a következőnek közölt nyelv szöszedetébe. A mutató természetesen minden szót csak abban a formában közölhet, ahogyan az I–II. kötetben szerepel.

2.1.6. Tudományos szempontból nemcsak a rekonstruálás fejlődése s ezzel az alapnyelvre kikövetkeztethető alakok szükségszerű megváltozása teszi a rekonstrukciók címbeles használatát vitathatóvá, hiszen így a címek sokkal hamarabb avulnak el mint a hozzájuk tartozó szócikkek, hanem az a körülmény is, hogy ezek nemcsak a vokalizmust, hanem a konzonantizmust illetően sem képviselnek mindenki által elfogadott eredményeket.

Az UEW megadja azt a 20 mássalhangzót, melyet az alapnyelvre kikövetkeztet (09), én ezeknek csak 75%-át tartom vitathatatlanak. A három ott megadott szibiláns helyett csak két konzonánsnak az U, FU létezését tartom valószínűnek. Ezt nem arra alapozom, hogy az UEW rendszerében a mássalhangzók 40%-a spiráns, hanem valószínűségi megfontolásokra. Egy nyelvi változás ugyanis több százezer, sőt millió ember beszédében zajlik le, arra a nagyszámok törvénye érvényes. Az idő tengelyén ezért nemcsak a bekövetkezendő eseményekre lehet valószínűségi számításokat végezni, hanem múltbeliek rekonstrukcióját is lehet valószínűségi számításal ellenőrizni. A nyelvi tények ismeretében a három alapnyelvi szibiláns létezése kikövetkeztetésének 25% a valószínűsége, kettőre pedig 75%-kal lehet következtetni (részletesebben I. Rekonstrukció és valószínűségi számítás: NyK 72: 297–322, Wahrscheinlichkeitsgenauigkeiten von erschlossenen Lauten: UrAltSer. 131: 409–25, Zur Kontrolle von sprachlichen Rekonstruktionen: Lakó-Eml. 214–9).²¹

2.2. Az alapnyelvi jelentések kikövetkeztetése sem problémamentes, noha a legtöbb esetben szinte evidens az alapnyelvre föltehető jelentés(kör), így a testrészes és rokonságnevek, a mozgások, elemi életfunkciók, a környező természeti tárgyak

²¹ A három FP szibiláns, *ś*, *s*, *š* fejlődése a nyelvcsalád ezen ágában mindenki által azonos módon magyarázható: a FP hármasság megmaradt a permi nyelvekben és a mordvinban, a cseremiszenben mind a három egybeesett *š*-ben, a finn általános depalatalizációnak megfelelően az *ś* egybeesett *s*-szel (a többi palatális—nem palatális mássalhangzópárhoz hasonlóan), a lappban az *ś* affrikalizálódott, a másik két szibiláns egybeesett, vagyis hat nyelvben négyféle módon fejlődött vagy maradt változatlan az alapnyelvből örökölt hármasság. A szamojéd és az ugor nyelvekben ennek a hármasságnak *k e t t ő s s é g* felel meg, méghozzá azonos módon: a finn-permi nyelvek *ś* hangjának *s* a megfelelője, a két jésítetlen szibilánsnak csak egy közös megfelelője van, a szamojéd nyelvekben és a vogulban azok egybeestek a **t*-ből származtatható mássalhangzókkal. Ha U hármasságból indulunk ki, akkor az uráli közösségből kiszakadó szamojéd alapnyelvből és a vagy egy évezreddel később a finnugorságból kiszakadó ugor alapnyelvből az örökölt három szibiláns ugyanazon a fejlődésen ment volna keresztül: a két jésítetlen egybeesett és nem maradt szibiláns, a jésített meg elvesztette jésítetttségét. Két U előzményből kiindulva föltehető, hogy a FP alapnyelvből — részben a jövevényszavak hatására — az örökölt szibiláns palatalizálódott, az a mássalhangzó pedig, mely az összamojédban egybeesett a *t*-vel, az ugor egység megszűnté után a három ugor nyelvben három különböző módon fejlődött (közülük a vogulban ugyanúgy mint a szamojédban, tehát olyasvalamilyen hang lehetett, melynek a *t*-hez valamilyen köze lehetett), a FP alapnyelvből kétféleképpen változott meg — esetleg nyelvjárási eltéréssel, aztán nyelvjárási keveredéssel mindkettő egyaránt öröklődött.

és jelenségek, a térbeli tájékozódásra vonatkozó szavak, a halászat és a vadászat kifejezései stb. legtöbbször magyarázatra sincs szükség összetartozásuk bizonyítására, illetve annak indoklására, hogy nincs jelentéstani akadálya az egyeztetésnek.

2.2.1. Ugyanez mondható az állatok és a növények elnevezéséről, akár, ha határozottan van az alapjelentés megadva (U 'Schlange', FU 'Floh', FP 'Hengst', FV 'Rentierkuh', Ug. 'Hund', U 'Birke', FU 'Himbeere', FP 'Rasen', FV 'Linde', Ug. 'Gras' stb.), akár, ha a jelentéskörre kicsit határozatlanabb az utalás (U 'eine Art Fisch (Sterlett?)', FU 'eine Art Raubvogel', FP 'ein Wasservogel', FV 'eine Art Taube', Ug. 'irgendein Tier', U 'eine Art Beere', U 'eine Salix-Art', FU 'eine Baumart, die man bearbeiten kann: Pappel, Espe, Tanne', FU 'eine Art Nadelbaum', FP 'eine Art saure Wiesenpflanze', FV 'eine Art Baum', Ug. 'eine Weidernart' stb.). Föltűnő azonban, hogy több alapnyelvi növény- és állatnevet latinul (is), azaz tudományos pontossággal ad meg a szótár. Mindig csodáltam azokat a gyűjtőket, akik képesek az uráli nyelvekből följegyzett növény- és állatneveket növény- és állatmeghatározók segítségével latinul is megadni. A magyar és finnugori szavaknál a megfelelő szakirodalom némi ismeretével s kellő idő ráfordításával ez persze lehetséges, egy vogul, osztják, ... szamojéd adatnál azonban ez rendkívül bonyolult lehetett, legföljebb oroszul tájékozódhatott a gyűjtő tudományos precizitással az adatközlő lakóhelyének a flórájáról és faunájáról. Különösen a cári időkben történt gyűjtéseknél az adatközlő orosz tudásának s így a fordításának nem kellett feltétlenül megbízhatónak lennie. Ha pedig a gyűjtő látta is a növényt vagy az állatot, nem kellett okvetlenül tudományos pontossággal ismernie. Ezért elismeréssel (s némi kis bizalmatlansággal) néztem ezeket a növény- és állattan szempontjából precíz jelentésmegadásokat. Ilyeneket több ezer évre visszamenőleg kikövetkeztetni azonban szerintem, vagy csak rendkívül nagy körültekintéssel vagy felelőtlenül lehet. Ezeket a talán szuperprecíz jelentés közléseket megkíséreltem a III. kötetben megadott alapnyelvi jelentések (Register zu den Bedeutungsangaben 250–73) alapján összeállítani, meglepődve láttam, hogy ott többnyire csak a német jelentések találhatók, a latinok nem (természetesen a latin és román nyelvek szószedetében sem).²²

Problémám azonban nemcsak a tudományos precizitással rekonstruált jelentésekből adódik, hanem valamennyi olyanból, melynél nincs 'egy bizonyos ...', 'valamilyen...' hozzávetőlegessé tevő jelző a kikövetkeztethető állat- vagy növénynév előtt. Mert, ha például a *fecske* 'Schwalbe' finnugor megfelelőinek a je-

²² Így például „*σιωμη* 'Salmo alpinus, Salmo eriox, Salmo fluviatilis' U" (325) a regiszter alapján csak az első latin jelentéssel található meg. A csak kérdőjellel egyeztetett lapp és szamojéd halneveknek nincs német fordításuk, azok a regiszter segítségével nem kereshetők meg. Hasonlóképpen *anas, coregonus, cygnus, hirundo, larix, picea, pinus, ribes, tetrao* stb. kezdetűeket is hiába keressük ott. Nem világos számomra egy olyan jelentésközlés mint „eine Art Lilie (bzw. Zwiebel der Lilie); *Lilium martagon* U" (451); itt egy meghatározatlan liliumfajta, vagy egyedileg meghatározható válfajra történik az utalás?

lentése 'Schwalbe', 'Uferschwalbe', 'Mauerschwalbe' az MSzFE-ben, akkor nincs semmi kétségünk aziránt, hogy e szavak FU előzménye valamilyen fecskéfélésegre utalt, s amelyik származéknyelvben ez a szó megőrződött, a lakóhelyükön található fecskefajtát jelöli vele. Az UEW-ben „пăѣкъ 'Schwalbe; Hirundo rustica' FU” állásfoglalásnak látszik: a FU alapnyelvet olyan területen beszélték, ahol ez a pontosan meghatározható fecskéféleség élt.

A nem latinul megadott a flórára és a faunára vonatkozó szavak együttesen ugyanazt a problémát rejtik magukban mint a fecskéről fent mutatott példa. A rekonstrukciók, sőt a rekonstruált jelentés(körök) értelmében az uráli alapnyelvet beszélők olyan vidéken éltek, ahol cirbolya-, erdei-, jegyenyé- és lucfenyőn kívül rezgő nyár stb. is nőtt, ahol menyét, hófajd, bűvármadár, császármadár, cigányhal, valószínűleg még sügér, sirály stb. is élt. Minthogy az uráli, s az utána következő alapnyelvek őshazájának a flórája és a faunája az alapnyelvi jelentésekből kirajzolódik, szükséges lenne ehhez az előszóban állást foglalni arról, hogy hol és mikor történt az uráliak, finnugorok stb. kettészakadása, s a növény- és állatvilág időbeli megváltozása lehetővé teszi-e valamennyi urálinak kikövetkeztetett állat és növény együttes akkori ottlétét. Ha csak arra gondolok, hogy a mézelő méh (melynek neve a mézével együtt finnugor kori árja jövevényszó) és az ennek életét biztosító növényzet elterjedésének időbeli változásai a finnugor őshaza helyének meghatározási vitáiba milyen döntő módon szóltak bele, akkor joggal várható, hogy a jelentések kikövetkeztetése helyességének az igazolására az előszóban vagy megfelelő szakkönyvekre találjunk utalást a flóra és a fauna időbeli változásairól, vagy olyan szaktudósok megnevezését, akik konzultánsként ellenőrizték a megfelelő adatokat, s tudományuk mai fejlettsége szerint az Urál két oldalán az őshazák és vándorutak helyére nem ellenzik 2, 3, ... 5, 6 ezer évvel ezelőttre e növények és állatok kikövetkeztetését. Ha azonban nincs megadva az alapjelentés, csak a nem evidensen odaillő mai jelentések fejlődéséhez kapcsolódik magyarázat (l. MSzFE *fajd*, *nyuszt* stb.), akkor a szótár nem ad módot olyan állításra, hogy nyelvészeti alapon például az uráli őshazában pontosan milyen növények, állatok voltak találhatóak.

A növény- és az állatnevek alapján természetesen valamilyen kép alkotható az őshaza növény és állatvilágáról, de az is elképzelhető, hogy az akkor létezett válfajok közül egyesek már kihaltak, s névátvitellel kapták mai jelentésüket. „Földünk éghajlata soha és sehol nem volt állandó; a változások a földtörténet során végig nyomon követhetők” (Magyar Tudomány 92: 301), ennek következtében a flórája és a faunája is változott, ezért minden egyes szónál e jelentéskörben meg kell a megfelelő természettudományi kutatás eredményeit is nézni. Az ugor őshazát éppen ilyen alapon a ló ugor kori ismerete miatt kell az obi-uborság történeti lakóhelyeinél délebbre helyezni.

2.2.2. Van azonban olyan fogalomkör is, amelynek szókincsében nemcsak kétkedem a kikövetkeztetett alapnyelvi jelentések helyességében, hanem többen

teljesen valószínűtlennek tartom. Még több mint 50 év után is szinte a fülemben csengenek ZSIRAI MIKLÓS meggyőző szavai, melyekkel fölhívta hallgatói figyelmét arra, hogy *ház* és *ágy* szavunk finnugor eredete semmi esetre sem jelenti azt, hogy a finnugorság házakban lakott, ágyban aludt, hanem csak ezek előzményeire utalnak. Ezt a felfogást vallja az MSzFE is, mert aszerint az *ágy* és megfelelőinek „eredeti jelentése 'valamivel leterített, fekvésre (alvásra) alkalmas hely' ... lehetett”, s ezzel az UEW is egyetért, ennek a német fordítását közli a még lehetséges verbális értelmezés előtt rekonstruált jelentésként. Az MSzFE a *ház*-nál is olyan eredeti jelentést ad meg, mely a nomád életmódnak megfelel: 'fakéreggel vagy állati bőrrökkel borított sátor, illetve földbe vájt kunyhó' (különösen, ha e földbe vájt lakóhely annyira primitív, hogy azt akár néhány éjszaka után elhagyhatják, a befedő fakérgemet, bőrröket pedig magukkal vihetik). Noha az MSzFE megjelenése óta — tudtommal — nem adtak ki olyan tudományos kutatásról szóló beszámolást, mely nomád halász-vadász törzsek letelepüléséről és ezzel egyidejű nomadizálásáról szólna, az UEW a *kota* FU jelentéseiből, 'Zelt, Hütte, Haus', kettő szilárd, állandó lakhelyre utal; rámutat a szó távolabbi, indoeurópai, altaji és egyéb összefüggéseire, hasonló hangalakú és jelentésű szavakra. Ennek ellenére sem biztos, hogy ez a szó ezen érintkezések idején épített házat, s nem lakhelyül használható alkalmi befedett területet jelentett. Ennek a valószínűsége attól sem nő meg, hogy esetleg még régebbi szinonimája is akad: „*mätt3 (m3tt3)* 'Haus Zelt, Hütte' FP ?U”, melyben azonban csak a *szamÉ* és *szamD* adatok egybevetése biztos, ezeket szögletes zárójelben, előtte kérdőjellel kapcsolja a szótár a FP adatokhoz. A szamojéd adatokat JANHUNEN (SW 90) **mät* 'Zelt, Heim' összamojéd rekonstrukcióból származtatja (erre az UEW nem utal). Minthogy a finnugor szavaknál 'Haus' jelentés a kérdőjellel a szamojéd adatokhoz vonható adatok közül csak a cseremiszenben található, ezért ez még a FP alapnyelvre sem lenne biztos rekonstrukció, az urálira teljesen önkényes. Itt említhető még „*tala(-s3)* 'Stange, Gerüst; am Baum angebrachtes Gerüst; Hütte' FP, ?FU”, ahol a finn és a votják alapján a FP 'kunyhó' kikövetkeztetése reális, az azonban évezredekkel későbbi időpontot jelent, mint az amúgy is csak kérdőjeles FU, ahol a jelentést a kérdőjeles vogul adatok nem támasztják kellőképpen alá. A KL 'Scheune' lehet ugyanis későbbi jelentésfejlődés eredménye, az É és a többi KL adat élelmiszer felaggatására szolgáló rúdra vall. A szó esetleges indoeurópai kapcsolatai sem teszik föltétlenül szükségessé a 'kunyhó' jelentés kikövetkeztetését.

Szibériai rokonaink népmeséiben a házhoz éléskamra is tartozik, ennek építését az UEW már az uráli korra datálja: *nile* 'auf einem Pfahl stehender Speicher' U. Ez lapp, vogul és szamojéd tagú etimológia. JANHUNEN az összamojédra 'Schutz (aus Birkenrinde) (?)' jelentést következtet ki (SW 101), az 'épület' jelentés lehet későbbi fejlemény, s csak itt-ott.

A csak három finnugor nyelvből adatolt biztos egyeztetésként közölt „*kilä* (külä) 'Wohnung' FU finn (és finn > lapp) tagjának 'falu' jelentése késői fejlődés

eredménye lehet, hasonlóképpen a vogul 'ház' sem föltétlenül nagyon régi; a lapp igék látogatásra, időtöltésre, sátrakban való járkálásra, csevegésre utalnak, így föltehető, hogy a rekonstrukció 'Wohnung' szava nem épületben levő lakásra utal, hanem bármilyen, az időjárástól védő barlangot, lombsátort, sátrat jelenthetett az alapnyelvben.

Az épület alkatrészeire vonatkozó alapjelentések között sem találtam egyet sem, melynek alapján igazolni lehetne az uráli vagy a finnugor kori építkezést.

Az „*owe* 'Tür' U” esetében JANHUNEN is ugyanezt az alapjelentést következteti ki (SW 29) — az UEW nem hivatkozik erre a munkára. Ez a jelentés azonban, mint az obi-ugor adatokból látható, 'nyílás', 'torkolat' stb.-ből is származhat, a sátor, sőt akár a barlang bejáratát is jelölhette eredetileg.

Az összetartozó két permi taghoz csupán kérdőjellel hozzákapcsolt finn (> lapp) és magyar tagú „*čara* 'Angel, Tüangel, Zapfen' FU” esetében az 'Angel' > 'Tüangel' jelentésfejlődés akár mindegyik nyelvben külön is bekövetkezhetett az építkezéssel kapcsolatos új szóanyag szükségessé válásakor.

Utolsóként említhető még egy rekonstrukció, melyből az uráli korban a kunyhó ismerete következhetne, de ez sem meggyőzőbb az eddigieknél: „*laps3* 'Raum hinter der Feuerstätte (in der Hütte)' U”, kérdőjellel néhány lapp adatot hoz kapcsolatba számÉ-val: a jurák 'Kasten, Truhe, Kiste' és a jensiszeji 'Gefäß, Kiste' nem kunyhó berendezésére utal, hanem szánon, szekéren tartható ládaféleség lehetett. Erőszakolt ezeket a jelentéseket a kérdőjellel hozzájuk kapcsolt lapp szavak mai jelentését urálinak minősítve, abból levezetni. A ház berendezéséhez tartozó „*čáč3* (čoč3) 'eine Art Pritsche' FU” mai osztják, zürjén, votják jelentése valamilyen halász-vadász nomád népeknél szánon, csónakon szállítható bődön-láda eredetiből fejlődhetett.

Egy gyenge, csak finn és magyar tagú igei egybevetés utal építkezésre: „*rakk3* 'bereiten, bauen, errichten' FU”. Még, ha tarthatónak is bizonyulna ez az etimológia, akkor is a 'készíteni' alapjelentésből minden mai jelentésármányat levezethető.

A finnugor nomád halász-vadászok szókincsébe a kérdőjeles finnségi adatok alapján besorolható „*pal3* 'Dorf' Ug., ?FU” sem meggyőző. Művelődéstörténeti szempontból nagy különbség a kétféle rekonstrukciós lehetőség, mert ha az ugor korra valami esetleg kikövetkeztethető, abból nem következik, hogy ugyanaz a fogalom több ezer évvel előbb, a finnugor korban is ismert volt. Egyébként a magyarok és az obi-ugorság történetének az ismerete nem nagyon szól amellet, hogy az ugorság kettészakadásakor akár ők, akár szomszédai, már falvakba települtek volna (ha a szomszédok falvairól volna szó, arra inkább jövevényszó utalna), inkább sátortábor vagy szekértábor létezhetett akkortájt.

A 'ház', 'falú' és a többi e fogalomkörbe tartozó rekonstrukció megítéléséhez jó volna még azt is tudni, hogy az Urál két oldalán milyen távoli időkig követhető vissza az építkezés. Azt tudjuk, hogy a mediterrán vidékeken, keleten egészen Kínáig több ezer éves a múltja, a sztyeppei és a tundrai nomádság építkezésének a

koráról azonban jó volna régészeti kutatások eredményeit is megszólaltatni. Ezek ismerete nélkül csak remélni lehet, hogy a finn-permi és a finn-volgai alapnyelvre kikövetkeztetett épületek, épületalkatrészek jelentésének helyességét művelődéstörténeti okokból nem kell megkérdőjelezni.

2.2.3. Az öltözködéssel kapcsolatos rekonstrukciók között is akad olyan, mely nem hozható összhangba a nomád népekről való elképzeléseinkkel.

Az természetes, hogy a testét állatok bőrével fedő nomád ember talált vagy csinált egy lyukat a lenyúzott bőrön, hogy azon átdughassa a fejét: *ruk3* 'Kopfloch des Kleides' U esetében azonban nem evidens az obi-ugor 'gallér' és az ahhoz csak kérdőjellel kapcsolható jurák szó alapján a jurák jelentést U-nak minősíteni; egyébként a 'ruha' nem a természetben készen talált holmi, hanem 'készítmény' (l. ÉrtSz.). A nyakba akasztott bőrt már ősidők óta rögzíthették a derékon állati vagy növényi eredetű kötélféleséggel, az 'öv' elődjével: *jäje* 'Gurt, Gürtel' U, *wiñä* 'Gurt, Gürtel' FU, ?U. A különböző testrészek fedésére szolgáló öltözködésdarabok nevüket esetleg már nagyon régen a testrésztől vehették át: *soja* 'Arm → Ärmel' U, *äl3* 'Schoß (des Kleides)' FU, *šopa* 'ein hemdertiges Kleidungsstück' FU, a két utóbbinál talán a megfogalmazási mód ('ruha', 'ing', ruhadarab' minthogy azok 'készítmények',) túlságosan modern. Viszont a csak számÉ szempontból nem kérdőjelezett *šuma* 'Tuch, Kopftuch, Mütze' U jelentése már nem teljesen problémamentes, mert a (fej)kendő szövés vagy esetleg kötés, horgolás eredménye. Észak nomád népei pedig — szövésstudományuk régiségéről tudtommal nincsenek bizonyítékok — szövőszéket aligha ismerhettek, az letelepült életmód mellett használatos, a horgolás, kötés régiségéről úgyszintén nincsenek ismereteim, a néprajz általában csak hímzésről tájékoztat. A *peš3* 'Fausthandschuh' FU mint készítmény nehezen illeszthető a nomád finnugorság ruhatárába. Minthogy a láb befedésével kapcsolatosan ma sem nevezzük harisnyának az erre szolgáló, de a láb formáját nem követő rongydarabot, hanem kapcának, ezért ennek a biztosan jó etimológiai összeállításnak a kesztyű elődjére, valami kézre való kapcára kellett utalnia, a megnyúzott állat bőréből egy a kéz védelmére alkalmas rész — fül vagy farkok — lehetett, vö. *kips3* (*küps3*, *käpsä*) 'Fell von den Pfothen, Beinen der (Pelz)Tiere' FU.

2.2.4. (Elfogadhatatlan szerintem két magasabb számnév kikövetkeztetése. Fel-fogásomat erről azért közlöm zárójelben, mert csak 1989 óta adtam ezt elő, s csak legújabbán írtam meg, l. MNy. 89: 144–63, 296–311, részletesebben a FUF-ban sajtó alatt. Az UEW anyagából is látható, hogy a számnevek 6-ig bezárólag minden finnugor nyelvben közösek, a finnugor örökségbe tartoznak. Növekvő értékkel 7-től kezdve egyre későbbi alapnyelvben keletkeztek s található meg annak valamennyi leszármazójában, l. az UEW-ben Ug. '7', '8', FP '7', FV '8', '9' és a csak a finnben és a mordvinban meglevő FV '10' etimológiáját. Ezzel a szótár hallgatólag elismeri, hogy az ősperrinél régebbre nem datálhatók '8', '9' és '10' a zürjénben és votjában, valamint az ugor nyelvekben '9', '10' (melyek

különnelviek). Elfogadhatatlannak tartom azt az érvelést, hogy a finnugorság ismerte ezeket a számneveket, de elfelejtődtek, mert egyrészt ha lett volna számrendszerük, a számnévrendszer belső szabályai szerint ezek a magasabb számnevek alkotásakor azok építőkövei lettek volna, másrészt teljesen valószínűtlen, hogy 6-ig minden számnév mindenütt megőrződjék, 7-től kezdve pedig növekvő értékkel egyre később mindenütt kicserélődjenek. Ha ehhez még azt is figyelembe vesszük, hogy 10 és többszöröseinek a megnevezése a finnugor nyelvekben legalább 15-féle, s hogy 11-től a nem kerek számok neve a nyelvek különletében, sőt a nyelvjárások elkülönülése után alakult ki, akkor nyilván nem illogikus azt állítani, hogy a finnugor korban csak 6-ig tudtak számolni. Márpedig, ha a számok csak 6-ig ismertek, akkor jövevényszóként sem '100', sem '1000' nem kerülhetett a finnugor alapnyelvbe. A FU * *śata* származéka azonban megvan minden finnugor nyelvben, jelentése — néhány lapp nyelvjárás kivételével — mindenütt '100'. A probléma ugyanúgy oldható meg, mint az ugor–permi, s esetleg még mordvin '20' esetében, „valószínű, hogy ... korai finnugor előzménye még nem absztrakt számnév volt” állítja erről az MSzFE és az UEW is; WICHMANN még világosabban, egyértelműbben foglalt állást a számnévi eredet ellen: szerinte eredetileg föltehetően meghatározatlan vagy többé vagy kevésbé meghatározott mennyiséget jelölt, mely később vált '20' jelentésűvé (MSFOu. 52: 347). Hasonló jelenségre gondolhatunk itt is, például halból, állatok lenyúzott bőréből stb., körülbelül minden ujjhoz rendelték egyet, aztán ilyen összetett egységből újra ennyit rakhattak össze. Amikor a számlálás tudománya, akárcsak tizesével számolva, eljutott 100-ig, ennek a mértéknek a neve alkalmas volt e szám megjelölésére. Egyes lapp területeken még egy harmadik alkalommal is megszámlálták az összetett egységet, s ott ez az öröklött mértéknév '1000'-ré vált. Az amúgy is bizonytalanabb *śasra* (≈ *śarsa*) 'tausend' FU esetében az UEW biztosra csak a permi, illetve az obi-ugor tagok egybevetését veszi, ezeket egymással csak kérdőjellel egyezteti, s számol a későbbi átvétel lehetőségével, mely szerintem sokkal valószínűbb.)

3. Már többször említett lemondó levelemben az UEW-től való távolságtartásom legfőbb okának az osztják, közelebről a déli osztják adatok közlés módját jelöltem meg. Az átírás, a transzkripció problémája az uralisztikában jól ismert, sajtóságos, az obi-ugrisztikában és a szamojéológiaiában folytonosan fölvetődő kérdés.

3.1. Közismert tény, hogy a magyar nyelvi adatok rögzítése a latin följegyzésére kialakított ábécével eleinte nehezen ment, elég sok időbe telt, míg kialakult mai írásrendszerünk, az ékezetek és a kettős betűk bevezetésével. Az is általában ismert tény, hogy nyelvrokonaink létezéséről tudományos szinten csak a 18. század végén kezdett szó lenni, a rokonság bebizonyításához vagy elvetéséhez azonban sokáig nem állt elég és megbízható anyag a tudósok rendelkezésére. Tulajdonképpen csak a múlt század 40-es éveiben indult meg a nyelvi anyag szándékos, tervszerű gyűjtése, részben olyan feljegyzési móddal, ahogyan éppen sikerült (például REGULY a magyar és a német helyesírásból vette az *sch*, *ch*, *ny*, *ty* jelö-

lésmódokat), a finn képzett nyelvészek (CASTRÉN, AHLQVIST) az indoeurópai jelöléseket alkalmazták. A század végére a finn tudósok fonetikailag pontos följegyzési módot igényeltek. A századforduló táján Finnországból jól képzett, fonetikus pontos lejegyzésben gyakorlott fiatal nyelvészek gyűjtöttek uráli nyelvanyagot. Ezáltal viszont a közlésmód bonyolulttá vált, s természetesen az egyszerűbb, célvezetőbb közzététel igénye merült fel különösen azután, hogy századunk harmincas éveiben létrejött a fonológiai iskola. Ettől kezdve az volt a cél, hogy csak a nyelvileg releváns, értelemmegkülönböztető jelenségek megadásáig terjedjen a följegyzés pontossága, az értelemmegkülönböztető fonémák helyenként felbukkanó realizációs variánsai nélkül.

A régi osztják anyag közlését a közzétételi igények és elvárások változása alig érinti. REGULY, CASTRÉN, AHLQVIST, PATKANOV és PÁPAY JÓZSEFNak életében megjelent munkáit betűhíven szokás idézni, esetleg egy-két betűt modernebb transliterációval. A fonetikailag kitűnően iskolázott finn gyűjtők, K. F. KARJALAINEN és H. PAASONEN (osztják gyűjtőúton 1898–1902, illetve 1900–01) saját gazdag értékes anyagukból kizárólag maximális fonetikus pontossággal publikáltak. Mind a ketten fiatalon 1919-ben haltak meg. Hagyatékukból a szótári anyagot az ő publikálási módjuknak megfelelően adták ki 1926-ban, illetve 1948-ban. A fonematikus egyszerűsítést igénylő korszellem a KARJALAINEN és PAASONEN kiadványaiból történő idézéskor — s részben még PÁPAY posztumusz, de még tőle magától KARJALAINEN kritikájának a hatására „fonetikailag pontosított” kiadványaival kapcsolatosan — lép fel követelően. E követelmény szellemében W. STEINITZ — elsősorban KARJALAINEN disszertációja és PAASONEN posztumusz szótára alapján — kidolgozta az osztják fonematikus átírás rendszerét, melyet tanítványai s sokan mások, így az UEW is, mai napig használnak.

3.2. STEINITZ a sok osztják nyelvjáráshoz természetesen nem egységesen, hanem nyelvjárasterületenként különböző átírást készített. Különösen eltérő a keleti és a nyugati nyelvjárásokra adott átírási rendszere. Voltak ugyanis olyan keleti osztják, közelebbről V Vj. adatközlői, akiknek a beszédében észrevette a magánhangzó-illeszkedést, s e z u t á n , mint beszámol róla, azt meglátta KARJALAINEN anyagában is, mert addig a vokális harmónia erdejét a diakritikus jelek számtalan fájától nem látta (GOstjVok. 4–5). E felismerésnek megfelelően átírási rendszere a keleti nyelvjárásokban megőrzi a magánhangzók illeszkedését. STEINITZ saját nyugati adatközlői beszédében nem hallott illeszkedést, legföljebb gyér nyomokat vett észre. Teljesen figyelmen kívül hagyta PAASONEN úti jelentésében a beszámolót az általa vizsgált nyelvjárás illeszkedési viszonyairól (JSFOu. XXI/5: 13–14), noha arra ZSIRAI még külön is figyelmeztette (NyK 51: 87). A nyugati, azaz az északi és a déli nyelvjárások átírásánál nincs arra tekintettel, hogy a két jól képzett finn gyűjtő egy-egy betűjel definiálásakor magas vagy mély hangrendű vokálist ad-e meg.

3.3. Az osztyák magánhangzók STEINITZ javasolta átírási rendszere — noha érvelési hibáit eleinte alig láttam — számomra sohasem volt meggyőző, ezért nem is használtam, korszerűtlenül, fonetikusán idéztem a finnek gyűjtéseiből. HAJDÚ PÉTER tanácsára ki kellett volna dolgoznom egy másik átírási rendszert, ezért hozzáfogtam a meglevő főlülvizsgálatához. Minthogy az 50-es évek végén megjelentek keleti osztyák tankönyvek, azok szövegeinek és a finnek följegyzéseinek az egybevetésével a keleti nyelvjárások átírását tisztáztam, lényegileg kis javítással STEINITZ átírását fogadva el (NyK 61: 247–65, 427–39, 62: 255–79, UAJb. 36: 188–92). Hasonló korrekciót alkalmazott később L. SCHIEFER is.

A nyugati osztyák átírási rendszeréről csak sokkal később és részletekben tudtam a véleményemet kialakítani. A munkám úgy alakult, hogy a déli nyelvjárásokkal kapcsolatosan erre hamarabb volt szükségem. A finn–magyar kulturális egyezmény előkészítésekor az 50-es évek végén fölkeresett két finn akadémikus, E. ITKONEN és K. VILKUNA, s megkérdezték, vállalnám-e a kéziratban levő osztyák szöveganyagát kiadását, mert akkor beleveszik a kultúregyezménybe. Vállalva e munkát KARJALAINEN és PAASONEN helyszíni följegyzéseiből kellett a szövegek és a nyelvtani följegyzések kiadásához látnom, ehhez a megfelelő átírást megcsinálnom. A fonetikusán pontos, sőt túlságosan pontos és a kívánt fonematikus átírás kérdését a helyszíni följegyzések alapján teljesen új szemszögből ismertem meg.

KARJALAINEN minden nyelvjárásból készített pontos fonetikai följegyzéseket, az anyaggyűjtést azonban nem végezte bonyolult fonetikai diakritikus jelek alkalmazásával, hanem szinte — anakronisztikusan fogalmazva — fonematikus följegyzéssel. Publikációinak bonyolult precíz átírása a fonetikus följegyzések figyelembevételével a kiadáshoz készült! A szövegek átírásakor még arra is tekintettel kellett lennem, hogy az előforduló szavakat j e g y z e t e l é s n é l k ü l is meg lehessen találni KARJALAINEN posztumusz szótárában. A helsinki Finnugor Társaság elfogadta azt a javaslatomat, hogy a kiadáshoz a mássalhangzókat nem látjuk el utólag diakritikus jellel, azok a helyszíni följegyzés pontosságával kerülnek kiadásra, minthogy ez nem akadályozza a szövegbeli és a szótárbeli adatok azonosítását. A magánhangzóknál azonban rendkívül nagy az eltérés, ezért a szövegközlés vokalizmusát a szótár címszavainak megfelelően írtam át, a szöveg előszavában táblázatosan közöltem a használt betűk fonémaértékét (KV I, 012), a helyszíni följegyzések magánhangzójeleinek a megváltoztatását a kiadáshoz pedig a nyelvi és tárgyi magyarázatok első kötete (hasábkorrektúrája elkészült) tartalmazza. Ez a végre is hajtott terv elodázhatatlaná tette a fonematikus átírás vizsgálatát.

E vizsgálat során eredményeim sokban mások lettek, mint STEINITZ déli osztyák átírásában található. Nekem szövegeket kellett vizsgálnom, melyben képzett és ragozott szavak voltak, STEINITZ viszont elsősorban KARJALAINENNAK az első szótag vokalizmusáról írt disszertációjának a példaanyagára támaszkodott, azaz két és egyszótagú szavakra és szótövekre, valamivel hosszabbakra csak nagyon ritkán. STEINITZ korrektúrai jegyzetben utal arra, hogy KARJALAINEN szótárának megjele-

néséről hallott, de még nem látta (GOstjVok. 01), tehát még annyit sem láthatott KARJALAINEN déli osztyák szövegeiből, amennyi a szótári példamondatokban található. Így STEINITZ nem tudhatta, hiszen CASTRÉN és PATKANOV pontatlan följegyzéseiből ez nem derül ki, hogy a déli osztyák nyelvjárásokban a ragoknak magas és mély hangú alakjuk van. A szövegek átírásakor nekem természetesen föl kellett a kérdést tennem (minden magyar, nem nyelvész is föltette volna), hogy mikor használják a képzők, ragok magas, s mikor a mély hangú alakját. Az írásképet szemlélve a kérdés így hangzik: KARJALAINEN milyen betűket írt magánhangzókként a magas, illetve a mély hangú ragok, képzők előtt, majd a fonetikusán finom átírásban azt hogyan módosította a kiadáskor. Természetesen főként az első szótag vokalizmusa volt ilyen szempontból a legfontosabb és a legváltozatosabb, mint-hogy ott több vokális fordul elő, mint hátrább. Így vizsgálva a betűjelek fonémaértékét három, illetve négy magánhangzónál más eredményre jutottam, mint STEINITZ és követői. STEINITZ *o*-val és *õ*-val nemcsak olyan diakritikus jelekkel körülkerített *o* betűjeleket ír át, melyek KARJALAINEN adta definíció szerint is *o*-hang, hanem olyanokat is, melyek KARJALAINEN szerint az *o* (*õ*)-nál *p a l a t á l i s a b b*, melyek fölött egy pont, vagy alattuk egy előre mutató nyíl, $\underset{\sim}$ van, s melyek elég ritkák, főként *k*, *η*, *γ*, de még *p*, *m*, *w*, *j* és jésített mássalhangzók mellett található. A szövegek tanúsága szerint az első szótagbeli *o*, *õ*-t mély hangú további szótag, képző vagy rag követi, ha viszont *ó*, *q*, *q̇*, *q̈* stb. van az első szótagban, az összes többi szótag magas hangrendű. Ha ezeket a betűjeleket KARJALAINEN definícióinak megfelelően (OL 09) *õ*-féleségnek tekintjük, akkor a szó magas hangrendű, *o*-félével pedig nincs hangzóilleszkedés. Hasonló eredményhez jutottam a veláris *e*-vel kapcsolatban is, mely az első szótagban nagyon ritka, s melyet STEINITZ a palatális *e* változatának tekintve fonematikusan *e*-vel tart átírandónak. A kérdéses *ę*, *ę*-t követő szótagban azonban mindig mély a magánhangzó, s mély ragok, képzők követik. Ráadásul a veláris *e* nem első szótagban, ragban, képzőben nem is ritka — ez természetesen STEINITZ anyagából ki sem derülhetett. Ilyen esetben az előző szótagok mind mély hangúak. Ragban, képzőben a veláris és a palatális *e* ugyanolyan pár, mint *a* és *á*. Ugyanez állapítható meg a veláris *e*-nél még ritkább veláris *i*-ről is. A veláris *e* és *i* palatális átírása és az *õ*, *õ* hangoké meg *o*, *õ*-val eltakarja a magánhangzók illeszkedését. Az én átírásom szerint értelmezve a fonémaértékeket, azaz a KARJALAINEN adta definícióknak hitelt adva, KARJALAINEN déli osztyák szövegeiben lényegileg ugyanolyanok az illeszkedési szabályok — némi kisebb helyi jellegű eltérésekkel — mint amilyent PAASONEN a Konda mentén megfigyelt.

3.4. A szövegek kéziratának a vizsgálata nemcsak a kiindulást helyezheti az első szótagról az utolsó, hanem még az érvelési anyag is más megvilágításba kerül. A veláris *e* STEINITZ szerint a palatális *e* variánsa *χ*, *η*, *ηχ*, *ηγ* előtti helyzetben (GOstjVok. 23). KARJALAINEN kéziratban szövegeiben ilyen betűk egyáltalán nincsenek! Végigolvashatjuk KARJALAINEN déli osztyák

szövegföljegyzéseit (KV I, 1–256), sőt még PAASONEN négy kötetét is (PV I–IV), sehol sem találunk bennük χ -t. Így teljesen kizárt, hogy egy nem létező betűjel okozhatta volna, hogy előtte KARJALAINEN a palatális *e* helyett annak mélyebb változatát hallotta és jegyezte volna föl. Minthogy azonban $(-)\xi\chi(-)$, $(-)\xi\eta(-)$, $(-)\xi\eta\chi(-)$, $(-)\xi\eta\gamma(-)$ kapcsolatokat találunk (KV I, 1, 12, 16, 39, 69, 70, 75, 159, 167, 201, 212 stb.), ezért nyilvánvaló, hogy az ilyen szavaknál KARJALAINEN a kiadásra való előkészítéskor *e* kapcsolatokban — éppen úgy, mint *ox*, *oh*, *oηx*, *oηγ*, *ax*, *ah*, *aηx*, *aηγ*, *ux*, *uh*, *uηx*, *uηγ* stb. esetén — jelezte diakritikus jellel, hogy a veláris magánhangzók környezetében χ , γ , η , $\eta\chi$, $\eta\gamma$ képzési helye hátrább van, mint magas hangok mellett. Disszertációjában, cikkeiben, azok átírását követő posztumusz szótárában az látható, hogy a szó, vagy annak legalább egy része hátrább képződik. Nem a χ , γ , η , $\eta\chi$, $\eta\gamma$ diakritikus jele az ok, hogy mellettük veláris *e*, *i* található, hanem éppen fordítva a helyszínen följegyzett veláris *e*, *i* és valamennyi más veláris magánhangzó (*a*, *ä*, *o*, *ö*, *u*) okozza, hogy a fonetikus precíznek szánt kiadásban χ , γ , η , $\eta\chi$, $\eta\gamma$, is kap a képzés közelebbi helyére utaló diakritikus jelet. A KARJALAINEN kiadta osztyák anyagban a helyszíni följegyzések ismerete nélkül nem volt megállapítható, mi az ok, s mi az okozat.

Az [ö], [õ] törlésekor a déli osztyák fonémaállományból STEINITZ arra hivatkozik, hogy ezek *k*, η , γ és jésített mássalhangzók, meg *p*, *w* (vagyis nagyjából a mássalhangzók fele) mellett fordulnak elő, ahol szerinte [o], [õ] nem található. Noha egyik osztyák nyelvjárásból sem ismerünk még 3000 szót sem, ennek ellenére nem nagy fáradsággal összeszedhető legalább 20 szó, melyben *j*, *ń*, *ť* előtti helyzetben a Demjanka és az Irtis vidékéről származó följegyzésekben *o* van, s ugyanennyi szóval (könnyen akár többel is) igazolható, hogy η előtt, különösen az $\eta\chi \sim \eta\gamma$ mássalhangzó-kapcsolat előtt nem is ritkaság az *o*. Az tény, hogy a Konda mentén beszélt nyelvjárásokban a szóközépi *-oj-* hangkapcsolatoknak csaknem a felében valamennyi adatközlőnél *-õj-* felel meg. Minthogy azonban a magánhangzó-illeszkedés helyi szabálya szerint *j*, *ń*, *ť* s más jésített mássalhangzót követően az úgynevezett palatális attrakció miatt a mélyhangú kezdetű szó magashangúan folytatódik, e magas folytatás hatására az első szótag *o*-ja *õ*-vé asszimilálódhat. Ennek ellenére legalább 10 példával igazolható az *-oj-*, *-on-*, *-ot-* kapcsolat létezése mindhárom folyó mentén, különösen, ha a csak egy nyelvjárásból följegyzett adatokat sem hagyjuk figyelmen kívül. Az *-õη-* kapcsolat veláris megfelelőjeként az *-on-*, illetve *-õηk-*, *-õηγ-* mellett *-onηx-*, *-onηγ-* létezése nem törölhető a bizonyítékok sorából arra való hivatkozással, hogy ezekben a diakritikus jel — *-onη*, *-onηx*, *-onηγ* — indokolná az *o* ejtését a variáns *õ* helyett. A helyszíni följegyzésekben és annak megfelelően a szövegkiadványokban diakritikus jel nélkül követi η ($\eta\chi$, $\eta\gamma$) az *o* betűjelet. A *k* és a χ viszonyáról a déli osztyák ősi szavaiban szükséges arra az ugor hangtörténeti tényre hivatkoznom, melyet az MSzFE-ből bárki fáradság nélkül ellenőrizhet: a *k* és a szó palatalitása összefügg egymással. A magyar szókezdő *k* csak magashangú finnugor és ugor szavakban maradt válto-

zatlanul *k* (MSzFE 343–83), a mélyhangúakban *h-* lett belőle (uo. 237–313), vagy a magyarban vált magashangúvá, i. *hegy, héj, here, hervad, hölgy, hős*, vö. még *him*. Az osztyák nyugati nyelvjárásaiban ez a hangrendi törvény nemcsak szókezdeten érvényesült, *k* a palatális szavakban változatlan maradt, a velárisokban χ lett belőle (l. Die Vertretung des Inlaut *-k im Obugrischen, ÉtFOu. 10: 129–31), így egyrészt *kő, ök, őη, őηk*, másrészt *χο, οχ, οη, οηχ* hangtalálkozások jöttek létre. Ugyanez *ő* és *ö* viszonya az OL-ben és a KT-ban.

3.5. Egyébként mindig érthetetlen volt számomra az az érvelés, hogy *k-t* követően, valamint *k* és *ηk* előtt az osztyákban jól dokumentált *o* hang helyett variánsként az érvelők szerint ott nem is létező *ö* hangot ejtenék az adatközlők e mássalhangzók hatására, hiszen ezekről a mássalhangzókról a nyelvészek azt tartják, hogy velarizálják a környezetüket. Etimológiai szótáraink rendszeresen számolnak mélyítő hatásukkal, i. *fog* 'Zahn', *fogoly, ragad, rüg* magyarázata (MSzFE, UEW, vö. MIKOLA, NéprNytud. 8: 23), ahol egyúttal *fogoly* mélyhangú mordvin megfelelőjét is ugyanezzel indokolják, továbbá *vő* szavunk osztyák megfelelőinek mélyhangúságát a vokalizmus szempontjából konzervatív keleti nyelvjárásokban, ahol STEINITZ maga is *η* mélyítő hatásáról („Verdunkelung” l. GOstjVok. 130, 114, l. még a 171. jegyzetét) szól. Miért okozná egy mélyítő hatású környezet annyira következetesen nem létező magasabb hangú variáns ejtését, hogy a Konda menti gyűjtésekben egymástól függetlenül ugyanazokban a szavakban jegyezte fel KARJALAINEN is és PAASONEN is az *őη* variánst, s 'pontatlan' följegyzésben ugyanazokban látható *οη*, melyet melleleg további veláris szótag követ, az *őη*-öt pedig palatálisok.

3.6. KARJALAINEN szövegeinek ilyen szempontú feldolgozása után megírtam, hogy az *ö, ő*, valamint a veláris *e, i* hangok nem variánsok, hanem fonémák a déli osztyák nyelvjárásokban, l. Vokalharmonie und Vokalbestand im Südostjakischen (FUF 37: 1–70). PAASONEN följegyzéseivel még külön is foglalkoztam. Úti jelentése alapján az általa tanulmányozott Konda-osztyák nyelvjárás magánhangzói ugyanazt a képet mutatják, mint amire KARJALAINEN szövegeinek vizsgálatából jutottam (l. Paasonen als Vorläufer der Phonologie in seinen Reiseberichten, ALH 20: 329–45). PAASONEN szövegeinek a kiadásakor (PV I–IV.) az általa kifejtett értelmezést követtem a magánhangzók jeleinek modernizálásában (ez található posztumusz szótárában is), a mássalhangzókat itt sem láttam el utólagos fonetikus jelekkel (l. PV I, 09–012).

A finnugor nyelvek fonetikus szempontból túlságosan precíz, nyomdai szempontból pedig túlságosan bonyolult följegyzésmódjának egységesítését, mint az UEW előszavából látható (012), az UEW tervezett munkálatai aktuálisá tették, 1973-ban meg is jelent „Az FU-átírás egyszerűsítése” (Castrenianumin toimitteita 7, 147 l.), melyben GULYA J. az osztyák magánhangzókkal kapcsolatosan változtatás nélkül (még a sajtóhibákat sem javítva) közölte STEINITZ elgondolásait (105–8), mintha annak megjelenése óta ezzel a problémával senki sem foglalko-

zott volna, másféle átírás szóba sem jöhetne. A finn kollégák fölszólítottak hozzá-
szólás írására, ami meg is történt.

Addig is, amíg ez a hozzászólás elkészült és megjelent, több alkalommal fog-
lalkoztam ezzel a kérdéssel írásban. Ezek közül a két legfontosabbat említtem:
KARJALAINEN déli osztják szövegeinek az előszavában szükséges volt a szerintem
helyes transzkripciót megadnom (KV I, 012–014), s minthogy a probléma évek
óta intenzíven foglalkoztatott, akadémiai doktori disszertációm tárgyát is ebből
merítettem (Az osztják fonémák kölcsönhatása. 1976, gépirat 582+81 l.). Ez vi-
szont azt jelenti, hogy 3 opponens és 7 bíráló (7 igen szavazattal) kénytelen volt
állításaimmal kapcsolatosan állásfoglalásra. A disszertációnak körülbelül a har-
madrésze megjelent *Morphonematische Untersuchung der ostjakischen
Vokalharmonie* címen (BiblUr. 2 (1977). 192 l.), a transzkripció szempontjából
leglényegesebb része a KV I. magyarázó köteteiben fog megjelenni (körülbelül
500 hasáb a korrektúrája), a fonotaktikai részt még elő kell a kiadásra készítenem.

A finn kollégák felszólítására írt „Einwände gegen die »Vereinfachung der FU-
Transkription« vom ostjakischen Standpunkt” (JSFOu. 76: 83–98) 1980-ban
még csak elsősorban déli osztják szempontú kritika volt. Az északibb osztják
nyelvjárások fonematikus vizsgálatához csak később jutottam, részben STEINITZ
hagyatékában maradt osztják följegyzései közül a Ni., Keu. és Atl. szövegek fel-
dolgozásakor. Azt vitathatatlanak találtam, hogy STEINITZ hagyatéka csak az ő
átírásában adható ki, ugyanúgy, ahogyan szótárában idézett belőlük. A hagyaték
kiadásában azonban csak azzal — a munkát szorgalmazók által is elfogadott —
föltétellel vettem részt, hogy egyrészt az előszóban *expressis verbis* benne legyen:
a követett átírást változatlanul nem tartom helyesnek, másrészt az általam földol-
gozott nyelvjárások magyarázó részében kifejthessem a kéziratok hangjelölésének
és az átírásnak a viszonyát (l. OA III, 013–4, 250–77, 290, 296–99, 304–5,
321–22, 327–43).

Az UEW első füzetének megjelenése előtt az osztják transzkripciót
Mátrafüreden 1979-ben alaposan megvitattuk [BiblUr. 7, (1984)], s itt egy ideig
azt reméltem, hogy G. SAUER válaszol egy kifogásomra átírásukkal kapcsolatban.
Említette ugyanis, hogy szerintem STEINITZ még KARJALAINEN szótárának ismere-
te előtt, szavak és szótövek alapján, ragozott, kép-
zett szavak, mondatok ismerete nélkül dolgozta ki átírását,
melyet a szótár példamondatai alapján nem ellenőrzött. SAUER szerint ez tévedés,
mert ők feldolgozták a csak a szótárból megismerhető
nyelvjárásokat is. Azaz a probléma mellé válaszolt. A kutatópontok
sűrítése, több nyelvjárás első szótagi hangjelölésének a vizsgálata nem deríthet
fényt a ragok, képzők illeszkedésére. (Egyébként ismertem valamennyi nem publi-
kált eredményt, STEINITZ mindenről küldött másolatot, tudtam, hogy a DT nyelv-
járás ő hangjának a létezését elismeri.)

A felsorolt publikációk után, miután az UEW munkálatainak a vezetője, RÉDEI KÁROLY is a magánhangzó-illeszkedéses nyelvjárások közé sorolta a déli osztjakot (NyK 78: 418), eléggé meglepett, hogy az UEW úgy alkalmazta STEINITZ átírását, mintha a munkatársak valamennyien azt helyesnek tartanák, s az egyedül lehetségesnek. Ezzel az átírással megszűnt a hangrendi megegyezés a magyarral, például *ék* megfelelőjét osztjDN *tonk*-ként adják meg; a déli nyelvjárások rossz átírása miatt úgy tűnik, mintha azokban a FU szókezdő *k veláris szavakban is megmaradhatott volna, i. *könyök*, *köz*, *közép* stb. osztjDN megfelelőit az UEW átírásában. Valamennyi osztják nyelvjárásban illeszkedés nélkülinek látszik a veláris *ángy*, *ij* megfelelője, a veláris *†jó* 'folyó' KARJALAINENNál mélyhangúnak följegyzett megfelelője pedig palatálisnak a DN *jexə* alakban közölve.

Ha tiltakozás nélkül vállalnám a közösséget az UEW szerzőivel, azt a látszatot kelthetné, mintha föladtam volna saját fonematikus értékelésemet, illetve hogy az átírás kérdését lényegtelennek tartva, hol így, hol úgy járok el. KARJALAINEN déli osztják szövegeinek nemsokára megjelenő magyarázataiban ugyanis természetesen a saját átírásomat használok, hasonlóképpen PAASONEN szövegeihez kiadandó magyarázatokban és a készülő keleti osztják szövegek jegyzetanyagában.

Egyébként senki sem köteles javaslataimat elfogadni. Könnyen hozzáférhető helyeken jelentek meg. Bárki írhat érveimhez cáfolatot, esetleges tévedéseimről meggyőzhet engem is. Addig azonban míg ez nem történik meg, míg egyetlen érve helytelenségét sem mutatták ki, addig ezek képezik az eddigi vita lezárását, figyelmen kívül hagyásuk nem egyeztethető a tudományos etikával.

4. A rekonstrukciót és az osztják átírást illetően az UEW munkálatainak megindulása óta nem tudtam a követendő eljárást helyeselni (l. JSFOu. 76: 86, jegyz.). A munkaközösségből való távozásom miatt csak a szótár előszavából tudtam meg, hogy még több vitatéma is adódott volna.

4.1. Az UEW-nak a címe szerint az uráli nyelvcsalád mindkét ágának az etimológiáit, azaz finnugort és szamojédot is kellene tartalmaznia, a címe legalábbis nem korlátozza a tartalmát szűkebb területre. Ez megtörténik az előszóban, azt azonban nem minden használója olvassa el, s az előszóban közöltek a legtöbben elfelejtik.

A biztosan U-nak minősített etimológiák (*ala*, *am3-*, *kojwa*¹ stb.) eleget is tesznek a várakozásoknak, finnugor és szamojéd szócsaládokat kapcsolnak össze. Ha egy biztosan urálinak minősített etimológiában csak egy szamojéd nyelvből van adat, például csak jurák, csak szölkup (*aše-*, *aške*(~*l3*), *ačke*(~*l3*)) esetében, vagy akár csak kérdőjellel odavonható jurák, szölkup, tavgi (*ašk3*, *kär3*¹, *kača*², *čar3*, *an3* (*on3*) stb.), akkor is megfelel a szócikk egy uráli szótár követelményeinek. Ha azonban csak egyetlen, kérdőjellel odakapcsolható finnugor adat van a kérdőjellel szögletes zárójelbe foglalt É és D szamojéd adatok előtt, akkor az „?U” jelzés nem elégítheti ki az uráli etimológiai szótár használóit, a *lap3* szócikknél ?U, *összam.* volna várható, hiszen JANHUNEN (akinek a művét az irodalom nem említi)

**l̥p3* 'Ruder' alatt tárgyalja ezt a szócsaládot. Ez a kérdés akkor is fölvetődik, ha több egymással csak kérdőjellel egybevethető finnugor tag csatolható biztos számÉ és D egyeztetéshez, például *lapta*, mely JANHUNENNél **l̥pt̥a*-ként található meg (hiányzik erre az utalás). Ugyanez kérdezhető, ha egyrészt a szamojéd, másrészt a finnugor adatok egyeztetése biztos, összekapcsolásuk azonban kérdéses, például *karke* alapnyelvi minősítéséhez — FW, ?U — a biztos összamojédot is hozzá lehetne tenni, vagy *ń̥r3* stb. Ug., ?U származtatása JANHUNEN itt sem említett munkája alapján biztos összamojédot is megadhatna. Ha a szamojéd adatok nem vezethetők vissza az összamojédig, azaz, ha JANHUNENNál nem kereshetők, akkor is meg lehetne adni, melyik szamojéd alapnyelvig biztos a következtetés, például *ś̥w3* esetében logikus lenne számÉ, *š̥āšk̥a*-hez számD, *k̥aj3*-nél számSzaj. eredetre történő utalás.

Az UEW jelen formájában ezek szerint kevesebbet ad, mint amit a címe ígér, ismeretanyaga a FUV-hoz képest csak a finnugoron belül ad további rétegeződést, az uráliból csak annyit ad, mint a FUV, semmivel sem „urálibb” COLLINDER munkájánál. Csak annyit ad az uráliból, hogy mely finnugor szócsaladokról tudjuk, honnan kerültek a FU alapnyelvbe. A címet vagy szűkebb területre kellett volna korlátozni, vagy a II. kötet második, szamojéd felét is elkészíteni, s természetesen az I. kötetben a fent hiányolt szamojéd minősítéseket közölni.

4.2. Az uralisták tudják, hogy J. JANHUNEN műve (SW) alcímének megfelelően csak északi és déli szamojéd nyelvekben is megtalálható etimológiákat tartalmaz, így csak számÉ vagy csak számD adatú etimológiáknál (aše-, čele-, osa, peðp̥a stb. vagy aške, čikl̥a, pačk̥3¹, pakša stb.) nem kereshető az SW-re hivatkozás. Ezt azonban nem ártott volna az előszóban — különös tekintettel a szótár nem uralista használói miatt — közölni, hiszen sokszor érthetetlen módon sincs rá hivatkozás, például *apte*, *āj̥mā*, *āl3²*, *āl3³*-, *čec̥ā*, *enā* stb., még akkor sem, ha például mint *juta* esetében a szajáni adatok egy részét onnan idézik, hasonlóképpen *ke* (ki) adatainál stb.

Elvben minden magyar szónál elvárható az utalás a TESz.-re, finnél a SKES-re, függetlenül attól, hogy felfogása azonos-e az UEW szócikkében közölttel vagy sem, az UEW-ben azonban nincs például megadva sem az MSzFE, sem TESz. *ük*, *ölni*, *ősz* irodalmában, az utóbbinál s még a fi. *nyki*-, *souta*- stb.-nél a SKES sem. Van azonban hivatkozás az MSzFE-re *túr*, *vágy*, *vél*, sőt még a magyar szót nem is említő *juka* címszó alatt. Érthető módon marad el a hivatkozás az újabb magyar etimológiai szótárokra olyan megemlített régi magyarázatoknál, melyekben van utalás egy másik, irodalommal kellőképpen ellátott etimológiára, például *agy* szavunknál *onáca* alatt utalás *aj̥ne*-ra, ahol megvan az irodalom.

Származékok esetén nem világos a kezelésmód, például *alszik* és a FU *áalom* külön címszó, a *köz* és az Ug. *közép* együtt van ismertetve, a FU *č̥sk̥č̥3(-kk3)* és a FV *č̥3k̥č̥3-t̥3r3* két önálló rekonstrukció.

4.3. Az UEW magyar szóanyagának különböznie kellett elvben is az MSzFE-től, hiszen ez utóbbi lezárása után megjelent, etimológiákat, régiek kiegészítését magyar taggal tartalmaznia kellett (*ígér, ját, rövid, furdik*), az MSzFE-ben közzétett, a korai permi alapnyelvből származó esetleges átvételeket, az ősi elemekből az ősmagyarban keletkezett elhomályosult összetételeket pedig nem mindig volt lehetősége közölnie. A régebbi, említésre sem méltó, vagy nagyon bizonytalanul egyeztethető magyar szavak között sem vont a két szótár mindig azonos módon határt, még akkor sem, ha teljesen azonos előzmények alapján kellett döntenie.²³ Elgondolkodtató viszont *csuhé* elhagyása, s kérdőjel nélkül *száldok, titok, ví(v), vajúdik* fölvétele. Ezek, valamint az *ük, vesz* és *visz* etimológiai megítélésénél tapasztalható változás annál furcsább, mert szinte azonos munkaközösségtől, indoklás közlése nélkül származnak egymással nehezen egyeztethető állásfoglalások. Erről elgondolásomat a Magyar Tudományban megírtam (i. h.) valamint arról is, hogy az UEW és az MSzFE viszonyát másképpen látom, mint az az UEW előszavában olvasható, s ez nemcsak emlékeimen alapul (az MSzFE munkálatainak megindulása óta vettem részt a munkában), hanem KÁLMÁN BÉLA írásban közzétett nyilatkozata (Folia Uralica Debreceniensia 1: 5) is engem igazol.²⁴

VÉRTES EDIT

²³ L. *atya, berke, biz, csecs, csigolya, csikland, csikorog, csillapodik, csűr, iramodik, lassú, forr 1. és fér 2.* magyarázatának elhagyását, *izzad, nap* kizárását, illetve *tehén, tudó, vetél, vézna, taszit* stb. kérdőjeles egyeztetésének fölvételét.

²⁴ Korrektúrajegyzet. Az UEW munkálatainak vezetője, RÉDEI KÁROLY — noha jeleztem részletes nyelvészeti indoklás kiadását — nem várta meg jelen cikk közzétételét, s már válaszolt a nem szakembereknek írt közlésemre (l. Magyar Tudomány 94/3: 340, a válasz uo. 95/1). RÉDEI néhány téves adatára, mely lehetőséget adhat a „tárgyilagos és elfogulatlan olvasó” megtevésére viszonzválaszomban (uo.) jegyzetben utaltam. RÉDEI több közlése azonban még uralistát, sőt osztjakológust is félrevezethet, ezek korrigálását — sine ira et studio — szükségesnek tartom itt.

Az UEW három első füzeté 1986-ban jelent meg a 4. 1987-ben. Az utolsó FU/U füzet és a II. kötet, a FP/FV és az ugor anyag, 1988-ban. HONTI 1987-ben beadott és 1989-ben megvédett disszertációját az opponensek 1988-ban kapták meg. Az UEW-be így HONTI rekonstrukciói ekkor már átvehetetlenek voltak, legfőlegbb az 1988-ban megjelent füzetek imprimatúrája előtt kaphatta meg RÉDEI az opponálandó művet, persze ez sem biztos. Ekkor a FU anyagból '5' rekonstrukcióján már nem lehetett volna változtatni, minthogy az HONTI munkájában csak '6'-tal együtt fogadható el, vagy egyik sem. E s e t l e g a II. kötet anyagában dönthetett volna RÉDEI arról, hogy átveszi-e HONTI rekonstrukcióit. Az UEW nyomdai munkálatai és HONTI disszertációjának végső megfogalmazása időbelileg annyira egybeesnek, hogy ezek között a „tudomány előrehaladása” nem indokolja a rekonstrukciók eltérését, csak a „véleménykülönbségek szabadsága”, amire RÉDEI is utal. E véleménykülönbségeknek azonban már az UEW szócikkeinek végső kialakításakor is létezniük kellett. Ha elhangzottak — ami kérdéses — akkor megfelelő érvek és ellenérvek egybevetésével egy már a fejlettség bizonyos fokát elért tudományban közös eredményre lehet jutni, mint például a szökezdő mássalhangzók rekonstrukciójánál — az esetleges vaglyagosságot is megengedve. A számnévek rekonstrukciójában tapasztalható eltérés egyrészt az én állításomat igazolja, hogy a teljes alapnyelvi hangkép kikövetkeztetése még csak fejlődőben van, másrészt ar-

ra mutat, hogy RÉDEIvel a helyette, a munkaközösség osztályvezetője sem értett mindenben tökéletesen egyet.

Az én ellenvetéseimmel kapcsolatosan: „jól emlékszem/emlékezünk,... megalapozatlannak találtam/találtuk”, „a munkát vezetője és a munkatársai számára hamarosan nyilvánvalóvá vált” stb.-féle fogalmazás arra utal, hogy velem szemben egységesen a munkát vezetője mellett foglaltak mindenben állást. Kérdés: kik? Az UEW szócikkeinek kidolgozása — az előszóban közölték szerint (012) — 1968-ban indult meg. A szerkesztési elvek tisztázásának ezt meg kellett előznie. A munkacsoport ekkor, a közölték szerint, négy tagból állott. RÉDEI és közöttem fölmerülő bármilyen tudományos vitában e l v b e n ERDÉLYI ISTVÁN és K. SAL ÉVA foglalhatott még állást, gyakorlatban senki sem. ERDÉLYI, mint létszám fölötti piarista (aki még csak nem is laicizált!) aligha kockáztathatott meg ellenvéleményt párttag osztályvezetőjével szemben, különösen nem, ha nyugati utazás és ottmaradás tervével is foglalkozott (amit anyja halála után első adódó alkalommal meg is tett). Azt sok esetben hallottam tőle, amikor nem szíve és meggyőződése szerint kellett állást foglalnia: „Hát, aláírtam, mit tehettem mást”. A szócikkek írásakor a szerkesztési elvek már megvoltak, az egyetem friss diplomásainak, akikkel a munkacsoport ottlétem alatt bővült — KORENCHY, HONTI, BAKRÓ — már nem lehetett beleszólásuk e kérdésekbe.

KARJALAINEN posztumusz kiadványait RÉDEI, úgy látszik, nem ismeri, s a kiadók előszavában közölt átírási elveket sem. Különbön „eredeti fonetikus lejegyzést” aligha említene. KARJALAINEN fonetikus precizitással egy erre a célra szolgáló füzetben rögzítette egyes nyelvjárások fonetikai sajátosságait. C i k k e i k i a d á s a k o r ezek figyelembevételével készítette el a fonetikus igényeinek megfelelő szóképet. Nyelvtani följegyzéseinek kiadása mutatja jól ezt a kettőséget, mert ott a nyelvtani anyag a helyszíni följegyzés szerint található, s a fordítás nélküli ragozási példát követi annak adata és fordítása a KARJALAINEN átírásához hasonlóvá tett szótárból. A szövegek kiadásakor követett eljárás pedig az előszóból látható (KV I, 012–14).

A tényeknek nem felel meg az az állítás, hogy SAUER a BiblUt. 7-ben kimutatta az én átírásom helytelenségét, l. fent 3.6. Nem osztjakológus számára, ha csak átlapozza SAUER cikkét, félreértés forrása lehet egy tőlem vett, a szöveg környezetéből kiszakított, kipontozott idézet: „Steinitz geriet schon allzu spät unter Südostjaken, um sie [azaz a magánhangzó-illeszkedést] zu hören; da er sie im Ostostjakischen noch h ö r e n konnte, konnte er sie in KARJALAINENS Aufzeichnungen in den Ostmundarten noch s e h e n , aber im Süden, wo er sie nicht g e h ö r t hat, konnte er sie durch S e h e n in KARJALAINENS Aufzeichnungen nicht entdecken. ... Da er in seiner Theorie ganz sicher war, hat er seine aus OL gezogenen Schlüsse anhand des viel reicheren Materials des Wörterbuches [itt SAUER betoldása: von Karjalainen] (wo auch suffigierete Wortformen zu finden sind) nicht kontrolliert und revidiert” (FUF 37: 38, SAUER, i. h. 122). Minthogy SAUER az itt kurzívan szedett részeket nem idézi, hanem csak az utolsó mondatot, s azt is a zárójelben levő, a todalékokra vonatkozó utalás teljes elhagyásával, még pontoszálissal sem utalva rá, ezért az olvasónak tévesen az a benyomása támadhat, hogy válaszolt — soha sem tett, de nem is létező — kifogásomra, hogy KARJALAINEN szótárát az átírás kidolgozásához utólag sem vették figyelembe. Én nem a kutatópontok sűrítését tartottam szükségesnek a posztumusz szótárból, hanem annak a ténynek a tudomásulvételét, hogy a todalékoknak van palatális és veláris alakjuk, s hogy nemcsak KARJALAINEN, hanem PAASONEN följegyzéseiben is *ö, ő* első szótagú szavak todaléka mindig palatális, az *o, ő-t* pedig veláris további szótagok követik. Ezek tehát nem lehetnek egyazon fonéma allofónjai egy magánhangzó-illeszkedést ismerő nyelvjárásban. Erre a kérdésemre nem kaptam választ, sőt expressis verbis nyitva hagyta SAUER az illeszkedés kérdését. Az első szótag vokalizmusát illetően vagy tíz *o* és *ö*-féle hang esetében jelenlétüket a közleményekben elismerte (a többi idézett „ellenpéldáról” tudomást sem vett). Alkalmazza a divide et impera ősi eljárást, a tudomásul vett *o, ő* „variánsok” magyarázatát egyesével-kettesével m e g k í s é r e l t e , így mindegyik csoport elhanyagolható szerinte, fonológiailag irreleváns. Felszólalására a helyszínen Mátrafüreden válaszoltam (l. i. m. 129–150). A transzkripció kérdésére KARJALAINEN szövegeihez írt nyelvi és tárgyi magyarázatok megjelenése után (a korrekúra tördelhető állapotú) még vissza fogok térni, mert akkor a teljes bizonyító anyagra hivatkozhatok.

Irodalmi rövidítések

- ALH = Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae. I–, Bp., 1951–.
- BiblUr. = Bibliotheca Uralica. I–, Bp., 1977–.
- DEWO, DEWOS = STEINITZ, WOLFGANG, Dialektologisches und etymologisches Wörterbuch der ostjakischen Sprache. 1–15, Berlin, 1966–1993.
- ÉrtSz. = A magyar nyelv értelmező szótára I–VII. Bp., 1959–1962.
- ESK = LITKIN, V. I.–GULJAJEV, E. I., Kratkij etimologicseskij slovar komi jazika. Moszkva, 1970.
- ÉtFOu. = Études Finno-Ougriennes. I–, Paris–Budapest, 1964–.
- EtSz. = GOMBOCZ ZOLTÁN–MELICH JÁNOS, Magyar etymológiai szótár. A–*geburnus*, Bp., 1914–1944.
- FUF = Finnisch-ugrische Forschungen. I–, Helsingfors/Helsinki, 1901–.
- FUV = COLLINDER, BJÖRN, Fenno-Ugric Vocabulary. Stockholm, 1955.
- GOstjVok. = STEINITZ, WOLFGANG, Geschichte des ostjakischen Vokalismus. Berlin, 1950.
- JSFOu. = Journal de la Société Finno-Ougrienne. I–, Helsinki, 1886–.
- KT = KARJALAINEN, K. F.–TOIVINEN, Y. H., Ostjakisches Wörterbuch I–II. Helsinki, 1948.
- KVI = KARJALAINEN, K. F.–VÉRTES, EDITH, Südostjakische Textsammlungen I. Helsinki, 1975 (MSFOu. 157).
- MNy. = Magyar Nyelv. I–, Bp., 1905–.
- MSFOu. = Mémoires de la Société Finno-Ougrienne. I–, Helsinki, 1890–.
- MSzFE = A magyar szókészlet finnugor elemei I–III. Bp., 1967, 1971, 1978.
- NéprNytud = Néprajz és Nyelvtudomány. I–, Szeged, 1957–.

A szamojéddal kapcsolatosan fent (4.1, 4.2.) közölt észrevételeim, valamint ezekre történő utalásom a Magyar Tudományban nem hiányolta a szamojéd adatolást JANHUNEN művéből, arra igazán csak akkor van szükség, ha egy adat csakis tőle ismert. RÉDEI tehát közölt egy soha kétségbe sem vont tényt, kifogásaimra nem válaszolt. Helsinki és Szeged nyelvészeivel pedig nem rosszabb a kapcsolat, mint másnak, az ott folyó munkálatokról tudok.

Nem tudom, mikor, hol misztifikáltam a gyűjtőmunkát, sajnálom, hogy ezt RÉDEI nem közölte.

Végeredményben úgy látom, tökéletesebb RÉDEI és köztem az egyetértés, mint az UEW munkálatai során bármikor: Benne végzett munkámért én még rábeszélésre sem fogadtam el akadémiai díjat, RÉDEI nyilván ugyancsak nem javasolta volna azt.

NyH	= SZINNYEI JÓZSEF, Magyar nyelvhasználat ¹⁻⁷ . Bp., 1896–1927.
NyK	= Nyelvtudományi Közlemények. I–, Pest/Budapest 1862–.
OA I–IV	= STEINITZ, WOLFGANG, Ostjakologische Arbeiten, I–IV. Bp., 1975, 1976, 1989, 1980.
OL	= KARJALAINEN, K. F., Zur ostjakischen Lautgeschichte. I. Über den Vokalismus der ersten Silbe. 1905. (MSFOu. 23).
PD	= PAASONEN, H.–DONNER, K., Ostjakisches Wörterbuch nach den Dialekten an der Konda und am Jugan. Helsingfors, 1926.
PV I–IV	= PAASONEN, H.–VÉRTES, EDITH, Südostjakische Textsammlungen I–IV. 1980 (MSFOu. 172–175).
SKES	= Suomen kielen etymologinen sanakirja I–VII. Helsinki, 1955, 1958, 1962, 1969, 1975, 1978, 1981.
SW	= JANHUNEN, JUHA, Samojedischer Wortschatz. Helsinki, 1977.
SzófSz.	= BÁRCZI GÉZA, Szófejtő szótár. Bp., 1941.
TESz.	= A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–III. Bp., 1967–1976.
UAJb.	= Ural-Altäische Jahrbücher. 24–, Wiesbaden, 1952–.
UEW	= Uralisches etymologisches Wörterbuch I–III. Budapest, 1986–1988, 1991.

(Alap)nyelvi rövidítések

FP	= finn-permi
FU	= finnugor
FV, FW	= finn-volgai
P	= permi
szamD	= déli szamojéd nyelvek, alapnyelv
szamÉ	= északi szamojéd nyelvek, alapnyelv
szamSzaj.	= szajáni szamojéd nyelvek, alapnyelv
U	= uráli
Ug.	= ugor
V Vj.	= vahi, vaszjugáni osztják nyelvjárás

Rövidítések a táblázatokban

e.	= egyeztethető
et.	= etimológia
t.	= talán egyeztethető
l. e.	= vitatott, l. magyarázat: egyeztethető
l. t.	= vitatott, l. magyarázat: talán egyeztethető

